

utóbbi hangsúlyosabbnak hat, mégis e kettőt Jézus Krisztusban meg-alapozva egymás mellé rendeli az evangélium. Ilyen, mellérendelő szerepet tölt be a Jn 11,25-ben olvasható „és” kötőszó. Hiszen Jézus Krisztus „a feltámadás és az élet”

Felhasznált irodalom

- Bándy, Gy. A jánosi csodajelek. (Újszövetségi exegézis egyetemi jegyzet – kézirat)
- Bolyki, J. „Igaz tanúvallomás.” Kommentár János evangéliumához. Budapest: Osiris Kiadó, 2001. ISBN 3170159747
- Bultmann, R. Az Újszövetség teológiája. Budapest: Osiris Kiadó, 2003. ISBN 9633894646
- Budai, G. – Herczeg, P. Az Újszövetség története. Bevezetés az Újszövetségbe. Budapest: Kálvin Kiadó, 1994. ISBN 9633005787
- Culmann, O. Krisztus és az idő. Az öskeresztény idő- és történelemszemlélet. In Hermeneutikai Füzetek 22. Budapest: Hermeneutikai Kutatóközpont, 2000. ISSN 12183407
- Farkasfalvy, D. Testté vált Szó I-III. Eisenstadt: Prugg Verlag, 1986.
- Gnilka, J. Az Újszövetség teológiája. Szent István Kézírók 11, Budapest: Szent István Társulat, 2007. ISBN 9789633618417
- Goppelt, L. Az Újszövetség teológiája I-II. Budapest: Református Zsinati Iroda Tanulmányi Osztálya, 1992. ISBN 9633005159
- Herczeg, P. A jánosi iratok némely sajátos álláspontjáról. In Erdélyi – Peres: Gaudium et corona. Komárno: Selye János Egyetem, 2007. ISBN 8089234194
- Herczeg, P. Krisztusról és az egyházzal szöveg. Budapest: Kálvin Kiadó, 2006. ISBN 9635580622
- Herczeg, P. Az Újszövetség teológiájának vázlata. Budapest: KGRE Hittudományi Kar, 2004. ISBN 9638392665
- Kaiser, B. Eszkatológia. (Dogmatika egyetemi jegyzet – kézirat)
- von Rad, G. Az Ószövetség teológiája II. Budapest : Osiris Kiadó, 2007. ISBN 9633899441
- Szathmáry, S. Eszkatológia. In Szathmáry – Török – Kocsis: Eszkatológia. Budapest: Református Zsinati Iroda Doktorok Kollégiumának Főtitkári Hivatala, 2001. ISBN 9638360461
- Taubes, J. Nyugati eszkatológia. Budapest: Atlantisz, 2004. ISBN 9639165654

Sebők János:

Az átok két fajtája. Az ἀνάθεμα és a κατάρα kifejezések vizsgálata és összehasonlító elemzése

Abstract - The Two forms of Curse: An Investigation and Comparative Analysis of ἀνάθεμα and κατάρα

In this study I search a not well examined but very gripping theme: two expressions of the malediction, which were used by Paul, the Apostle. It is important for me to examine this issue not only from the point of view of the theology but also use the methods of the classical philology. Therefore, my purpose was to present this overshadowed theme and at the same time apply an interdisciplinary approach to the investigation. I explored the occurrence of the Greek words ἀνάθεμα and κατάρα in the Old and in the New Testament and analysed the texts in detail, in which these terms have a different meaning. I present a few examples of the terms selected from the ancient literature as well in order to show the abundance of meanings and the development of these words. During my research I relied on Greek and Latin sources. The goal of my work is twofold: to compare the two expressions of malediction and then proceed on to presenting the reader how extraordinarily, richly and diversely the words examined developed.

Keywords: curse, holiness, exegesis, etymology, philology

Bevezetés

Mindennapi jelenségnek számít, hogy profán, hétköznapi értelemben, vagy akár káromkodás céljából, használunk olyan szavakat, amelyek korábban komoly, sok esetben vallásos, kultikus töltettel bírtak. Mindez megfigyelhető az átokkifejezések használatánál is, ezért meg-látásom szerint fontos, hogy a teológiai irodalomban több figyelmet szenteljünk a témának, rávilágítva annak jelentőségére. Meglehetősen csekély számú írás jelent meg magyar nyelven e tárgyról, s még kisebb az olyan munkák száma, melyek nem az Ószövetség, illetve a héber nyelv, hanem az Újszövetség és a görög nyelv felől közelítenek a témához.

Jelen munkám ötlete a Galata levél tanulmányozása során merült fel bennem, amelynek két szakaszában is ír átokról Pál apostol, ráadásul két különböző kifejezést használva. A Galata 1,8-9-ben¹ az ἀνάθεμα (anathema), míg a Galata 3,10-13-ban² a κατὰπα (maledictio) szót alkalmazza Pál. Ekkor döntöttem úgy, hogy behatódó vizsgálat alá veszem ezeket az átokkifejezéseket.

Pál apostol összesen tizenkét alkalommal használja ezt a két kifejezést. Mindkét szó esetében elemzem azokat az ószövetségi és újszövetségi szakaszokat, melyekben előfordulnak. Az anyag nagy terjedelmére tekintettel nem foglalkozom külön minden egyes érintett résszel, mindenekelőtt arra koncentrálok, hogy azok a textusok kerüljenek vizsgálat alá, amelyekben különböző tartalommal bukkannak fel az említett kifejezések.

Abból a célból, hogy a jelzett szavak jelentésének árnyalatait, illetve annak változásait még érzékletesebben szemléltessem, néhány olyan példát is kiemelek, amikor az antik irodalomban találkozhatunk a vizsgált fogalmakkal. Elsősorban görög, másodsorban pedig latin nyelvű forrásokat dolgoztam fel kutatásom során, az ószövetségi szakaszoknál csak utalásszerűen hivatkozom egy-egy héber szóra.

Dolgozatomban elemző és összehasonlító módszerrel többek között olyan kérdésekre keresem a választ, mint például: Mi a megegyező és mi az eltérő az átok ezen két fajtája között? Mi köze van a fogadalmi ajándékoknak az átokhoz? Hogyan vált az átok az áldás ellentétpárjává? A szidalmazás és káromkodás is lehet átok?

¹ „De ha még mi magunk vagy egy mennyből való angyal hirdetne is nektek evangéliumot azon kívül, amelyet mi hirdettünk, átkozott legyen! Amint már korábban is megmondtuk, most ismét mondom: ha valaki nektek más evangéliumot hirdet azon kívül, amelyet elfogadtatok, átkozott legyen!” Gal 1,8-9
A magyar nyelvű bibliai idézeteknél többnyire a Magyar Bibliatársulat revideált újfordítású Bibliájának szövegét használom. (RÚF 2014)

² „Mert a törvény cselekedeteiben bízók átok alatt vannak, amint meg van írva: „Átkozott mindenki, aki nem marad meg abban, amiről meg van írva a törvény könyvében, hogy azt kell cselekedni.” Az pedig nyilvánvaló, hogy törvény által senki sem igazul meg Isten előtt, mert „az igaz ember hibából fog élni”. A törvény pedig nem hibából van, hanem „aki cselekszi, az fog élni általa”. Krisztus megváltott minket a törvény átkától úgy, hogy átokká lett értünk – mert meg van írva: „Átkozott, aki fán függ.” Gal 3,10-13

Az áldozástól a kiátkozásig – Az ἀνάθεμα kifejezés vizsgálata Az ἀνάθεμα a Bibliában – Ószövetség

Pál apostol legtöbbször az ἀνάθεμα kifejezést használja az átok leírására, ezért én is e szó boncolgatását helyezem az első helyre dolgozatomban. A jelzett főnév az ἀνατίθημι igéből származik, mely elsősorban feltesz, rátesz, felajánl értelemmel bír.³ Azt jelölték így, amit Istennek ajánlottak oda, mint például az elsőszülötteket⁴, vagy, ahogy egy kommentár írja, azt, „ami az oltárra van helyezve”.⁵ Varga Zsigmond szótárában a következőt írja: „A Septuaginta a héber חָרָא fordítására használja: „ami Istennek van szentelve (a zsákmányból)”, ezért lehet áldott vagy áldozott, attól függően, hogy milyen szemszögből nézzük, mindenesetre: az embernek érinthetetlen. Az Újszövetségben a negatív mozzanat lesz döntővé és kizárólagossá”.⁶ Ahhoz, hogy a szó jelentésének folyamatos változásáról tisztább képet kapjunk, először az Ószövetségben, majd az Újszövetségben vizsgálom meg, hogy milyen szövegkörnyezetben találkozhatunk a kifejezéssel.⁷

Az ἀνάθεμα főnév húsz alkalommal fordul elő az Ószövetségben, ebből tizennyolcszor az ún. Hexateuchosban, még közelebbről pedig előfordulásainak több mint a felét Józsué könyvében láthatjuk. Továb-

³ ἀνάθεμα (szócikk). In: LIDDEL-SCOTT-JONES: English-Greek Dictionary. Clarendon, Oxford. 1940.

⁴ CSERHÁTI, S. Pál apostolnak a galáciabeliekhez írt levele. A Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya. Bp. 1982, 35. p.

⁵ VARGA, Zs. J. A galatához írt levél. Kálvin, Bp. 1998, 29. p. Az EDWARD ROBINSON-féle A Greek and English Lexicon of the New Testament ellenben mindössze ennyit tesz hozzá: ἀνάθεμα minden, ami visszavonhatatlanul halálra, elpusztításra van ítélve.

⁶ VARGA, Zs. J. Újszövetségi görög-magyar szótár. Kálvin, Bp. 1996, 50. p.

⁷ Érdemes még megemlíteni Almási Tibor magyarázatát is, aki Vargához hasonlóan felhívja a figyelmet a szó jelentésének eltérésére az Ó- ill. Újszövetség között. „Az ἀνατίθημι azt jelenti, hogy „felhelyezek valamit valahova”, és az ἀνάθεμα eredetileg a templomnak az ajtajára vagy falára felhelyezett áldozati hús, amit onnan leemelve helyeztek az oltárra. Tehát úgy indul a jelentéstartalom, hogy: felhelyezett, vagyis elkülönített, másra már föl nem használható, csak az adott célra. Innentől kezdve aztán a pozitív tartalom elindul a negatív irányba, és a pozitív elkülönítettség és a negatív elkülönítettség közül a negatív elkülönítettség kezd egyszer csak előtérbe kerülni, és itt aztán Pálnál már ez a jelentéstartalom jelentkezik.” ALMÁSI, T. Válogatott szakaszok exegézise. Szerzői kiadás, Bp. 2013, 194. p.

bi két esetben egyetlen hangzónyi változással (ἀνάθημα)⁸ szerepel a szó az 5Móz 7,26-ban, illetve ugyanezen formában a deuterokanonikus könyvekben is fellelhető háromszor.⁹

Arra a kérdésre, hogy létezik-e értelmezésbeli különbség az ἀνάθημα és az ἀνάθημα között, Richard C. Trench *Synonyms of the New Testament* című művében két különböző nézőponttal is szolgál. Az egyik szerint a klasszikus (attikai) görög nyelvben az étával írt verziót használták; a hellenisztikus görögben – mely a Septuagintára is jellemző – pedig a másikat, néhol keverten. A másik elméletét arra építi, hogy kétféleképpen lehetett valamit az Úrnak szentelni. „Izrael népe az Úrnak volt szentelve, és ő megdicsőítette magát bennük/közöttük; míg a gonosz kánaániták az Úrnak voltak szentelve, és ő megdicsőítette magát rajtuk/felettük.”¹⁰ Így a kétféle használat kétféle odaszentelődést fejez ki, ennek megfelelően az ἀνάθημα megszentelődésre, az ἀνάθημα pedig átokra utal.¹¹ Az én véleményem szerint az első felvetés az elfogadhatóbb, mivel a két szó előfordulásait vizsgálva nem lehet megállapítani éles különbséget azok jelentésében. Ezt támasztja alá továbbá az is, hogy az attikai dialektusban írott szövegekben szinte kizárólag az ἀνάθημα forma fordul elő.

Az ἀνάθημα alkalmazásának első típusába az Istennek ajánlott fogadalmi ajándék esete sorolható.¹² Legelőször a 3Mózes 27,28¹³-ban találkozhatunk a kifejezéssel, mely itt még teljes mértékben pozitív

⁸ Ben Witherington véleménye szerint a kétféle jelölés magyarázata abban rejlik, hogy az epszilonnal írt verzió a koinéban, míg az étával előforduló alak a klasszikus görögben volt elterjedtebb. WITHERINGTON, B. *Grace in Galatia*. T & T Clark International, London, 2004, 83. p. Vele ellentétben Richard C. Trench egy bonyolultabb magyarázattal is előáll. Ld. 10. hivatkozás!

⁹ MORRISH, G. *A concordance of the Septuagint*. Zondervan Publishing Company, Grand Rapids, Michigan, 1976, 16. p.

¹⁰ TRENCH, R. C. *Synonyms of the New Testament*. Cosimo Classics, New York, 2007, 16. p.

¹¹ Uo.

¹² HAUSMANN, J. Ennyire egyetlen az Isten? Megjegyzések az ószövetségi átokfogalomhoz. (In: *Ókor* 2006/3–4 96–99. pp.), 96. p.

¹³ „De amit esküvel szentelt (ἀνάθημα) valaki tulajdonából az Úrnak, akár ember, akár állat, akár ősi birtok az, azt nem adhatja el, és nem válthatja vissza. Minden esküvel odaszentelt dolog (ἀνάθημα) igen szent tulajdona az Úrnak.” 3Móz 27,28

töltettel bír. A magyar fordítások többnyire Istennek szentelt tulajdonnak fordítják, a 2014-es új fordítású Biblia tovább növelve jelentőségét esküvel szentelt tulajdonról ír. Hieronymus, a Vulgata szerzője szintén eltér az addigi gyakorlattól, és nem az anathema latin alakot használja, hanem a consecro (megszentel) ige alakjait.¹⁴ Mindenesetre a következő versben mégis megjelenik a negatív felhang, amikor az Istennek felajánlott emberekről ír: „az ilyen ember halállal lakoljon.”¹⁵ Tehát megállapítható, hogy bár maga az ἀνάθημα kifejezés még pozitív tartalmat hordoz, de mintegy záradékként már itt is megjelenik mellette a fenyegető üzenet.

Az ἀνάθημα a Septuagintában leggyakrabban a zsidó nép honfoglalásával – és ezzel párhuzamosan az ellenséges városok elpusztításával – kapcsolatosan jelenik meg. Ha egy város felett kimondták az átkot, mindenestől el kellett azt pusztítani, és nem zsákmányolhattak belőle.¹⁶ Ehhez hasonló, de mégis speciális helyzetet láthatunk az 5Mózes 7,26¹⁷-ban is. Itt csak a zsákmányszerzés egy bizonyos formája esik átok alá: a bálvány (βδέλυγμα = utálat, undor tárgya) megtartása. Tehát az átok nem az egész elpusztítandó városra, hanem a bálványimádásra korlátozódik.¹⁸ Jutta Hausmann szerint ennek az oka abban keresendő, hogy „a szöveg szerint az idegen népek vallásgyakorlásával szemben meg kell kísérelni a kizárólagos JHVH-tisztelet megvalósítását, méghozzá Izrael jövőjének biztosítása érdekében.”¹⁹ Ezt alátámasztja az 5Mózes 7, mely az Ígéret földjén élő különböző népekről ír, és megtiltja, hogy Izrael fiai házasság útján keveredjenek velük.

¹⁴ „Omne quod Domino consecratur, sive homo fuerit, sive animal, sive ager, non vendetur; nec redimi poterit. Quidquid semel fuerit consecratum, Sanctum sanctorum erit Domino.”

¹⁵ 3Móz 27,29b.

¹⁶ CSERHÁTI, S. i.m. 35. p.

¹⁷ „Ne vigyél tehát semmit se házadba a bálványból, hogy átkozottá (ἀνάθημα) ne légy, amilyen az; undoksággént vesd meg, fürtelemként és szennyként utáld, mert átkozott (ἀνάθημα).” 5Mózes 7,26

¹⁸ CSERHÁTI, S. i.m. 35. p.

¹⁹ HAUSMANN, J. i.m. 97. p.

Mint már említettem, leggyakrabban Józsue könyvében szerepel az ἀνάθημα kifejezés, ezen belül is Aj város ostromának leírásakor. Isten megtiltotta a zsákmányszerzést Izráel népének, átok (ἀνάθημα) alá helyezve azt. Ákán²⁰ azonban megszegte ezt a parancsot, ezért meg kellett halnia. Így átokként értelmezhetjük a halálbüntetést is, ha az az ἀνάθημα eltulajdonításával van összefüggésben.²¹

E rövid áttekintés után is jól látható, hogy már az ószövetségi előfordulásaiban is különböző árnyalatokkal jelenik meg a tárgyalt kifejezés. Míg a 3Móz 27,28-ban annak pozitív tartalma volt hangsúlyos, a későbbi iratokban mindig valamiféle pusztítás, büntetés vált a szó elsődleges üzenetévé. Éppen ezért meglepő, hogy a Krisztus előtti második évszázad eseményeiről tudósító Makkabeusok könyvében²² új-fent áldozat jelentéssel jelenik meg.²³

Említésre méltó még, hogy tizenhárom esetben igeként (ἀναθεματίζω/anathematizo) is szerepel ez az „átokkifejezés” az Ószövetségben. Tartalmilag, illetve jelentés alapján ezek az igék is többnyire a már tárgyalt kategóriákba sorolhatóak be. Kiemelendő viszont a 4Móz 18,14, mely az áldozatok papságnak jutó részéről nyilatkozik: „Tied (Lévi törzsé) legyen mindaz, amit esküvel szenteltek oda Izráelben.” Amint a Jubileumi kommentár is írja: „Az említett szó általában a könyörtelenül elpusztításra ítélt személyekre, állatokra, vagy tárgyakra vonatkozik. Itt a kifejezésnek szintén kizárólagos értelme van ugyan, de nem az elpusztításnak, hanem az igénybevételek az értelmében.”²⁴ Ehhez hasonló „elkobzás” jelenik meg az Ezsd 10,8-

ban²⁵ is, ahol az Ezsdrás által meghirdetett gyűlésről távol maradókat büntetik vagyonuk elvételével. Ennél a szakasznál a Vulgátában az auferetur universa substantia szókapcsolat található, mely véleményem szerint szintén arra utal, hogy itt nem pusztán szimbolikus vagy kultikus vonatkozás jelenik meg, hanem sokkal inkább politikai döntésről van szó. Aki nem jelenik meg az újrászervezés szempontjából mérv-adó összefüggésben, retorzióra számíthat.

Az ἀνάθημα a Bibliában – Újszövetség

Visszatérés a klasszikus alak használatához – Lukács evangélista

Az ἀνάθημα újszövetségi előfordulásának vizsgálatakor könnyebb a feladatunk, ugyanis az Újszövetségben a gyakoribb alakban mindösszesen hat alkalommal szerepel a szó. Pál apostolon kívül egyedül Lukács evangélista használja a fogalmat, az Apostolok Cselekedeteiben.²⁶

A Lk 21,5-ben²⁷ azonban az ἀνάθημα alak található, egyszersmind ez az egyetlen újszövetségi szakasz, ahol kizárólag fogadalmi ajándék jelentéssel bír. A korábbiakban utaltam rá, hogy az ἀνάθημα jelentés-tartalma az Újszövetség idejére negatívvá vált, ennek viszont ellentmondani látszik ez a lukácsi igeszakasz. Ha azonban jobban megvizsgáljuk a megelőző, ill. következő verseket, láthatjuk, hogy a tanítványok a jeruzsálemi Templom nagyszerűségéről lelkendeznek Jézusnak, aki azt válaszolja, hogy az épületet le fogják rombolni. Meglátásom szerint szimbolikus jelentősége van e szóhasználatnak²⁸, mivel a Templom a zsidóság és a régi szövetség egyik legfontosabb jelképe. Így egyszerre jelenik meg a múlt, az „ő” szövetség a fogadalmi ajándékokkal; a jelen, az „új” szövetség Jézus önkéntes áldozatával és a jövő, az ítélet-

²⁰ Az ἀνάθημα szót a Krónikák első könyve is Ákán bűne kapcsán említi: „Karmi fia volt Ákán, aki szerencsétlenséget hozott Izráelre, mivel hűtlenül bánt a kiirtásra rendelt dolgokkal (ἀνάθημα)” 1Krón 2,7

²¹ HAUSMANN, J. i.m. 96. p.

²² „A szent templomot, amelyet azelőtt kifosztott, a legjelesebb ajándékokkal (ἀναθήμασιν) ékesíti fel, a szent edényeket megsokasítja, az áldozatokkal járó költségeket pedig a saját jövedelmeiből fedezi.” 2Makk 9,16 (A Káldi-Neovulgáta alapján)

²³ Zárójelben még meg kell említenünk a Mal 3,23-t (Vulgata alapján Mal 4,6), ahol bár a görög szövegben nincs szó átokról, a latinban megjelenik az *anathema*.

²⁴ JUBILEUMI KOMMENTÁR: 4Móz 18,14

²⁵ „Ha pedig valaki nem jön el három napon belül, annak a jószágát a vezetők és a vének határozata értelmében ki kell irtani (ἀναθεματισθήσεται), őt magát pedig ki kell zární a hazatértek gyülekezetéből.” Káldi a kiirtás helyett ezt írja: „...annak elkobozzák egész vagyonát” Ezsd 10,8

²⁶ SCHMOLLER, A. Handkonkordanz zum griechischen Neuen Testament. German Bible Society, Münster/Westfalen, 1995, 30. p.

²⁷ „...néhányan megjegyezték a templomról, hogy milyen szép kövekkel és fogadalmi ajándékokkal (ἀναθήμασιν) van díszítve...” Lk 21,5

²⁸ Érdekes, hogy sem Máté, sem Márk nem használja ezt a kifejezést ennek a történetnek a leírásában.

tel.²⁹ Richard Trench szerint az, hogy Lukács és Pál eltérően használja a szót, arra utal, hogy az evangélista azt szeretné kifejezni, hogy amit Istennek ajánlottak, az az Ő dicsőségére van, míg az apostol használatában az *ἀνάθεμα* úgy jelenik meg, mint az ősi kánaánitáknál, tehát egyrészt magában hordozza Isten dicsőségét, másrészt a pusztulást is.³⁰

Még problémásabb az ApCsel 23,14 exegetálása.³¹ A Károli- illetve az újfordítás itt már egyöntetűen átoknak fordítja az *ἀνάθεμα*-t, viszont Káldi fogadalomként interpretálja. Hieronymus a 3Móz 27,28-hoz hasonlóan itt is eltér a szó szerinti fordítástól, viszont jelen esetben nem a *consecro* ige valamely alakját, hanem a *devotio* (felszentelés, feláldozás, fogadás) főnevet hozza, mely megjelölés már a római jogban is előfordul. A *devotio* jogi szövegekben való megjelenéseit figyelve megállapíthatjuk, hogy hasonlóképpen fejlődött és alakult a szó tartalma, mint azt fentebb az *ἀνάθεμα* esetében is láthattuk. Adolf Berg a *devotio* 3 fajtáját ismerteti: a) magas rangú személyek méltóságjelzője (pl. megszólításnál elterjedt *devotio tua*), b) a késő Római Birodalomban az adózással összefüggésben alkalmazták. Számunkra a c) verzió a legérdekesebb: „Ez egy – egy mágikus formulán keresztül – az alvilági istenekhez címzett átok, melyben arra kéri őket, hogy pusztítsanak el egy meghatározott személyt.”³²

Tehát ebben a szituációban is egy valláshoz, kultuszhoz szorosan kapcsolódó fogalomról beszélhetünk. Ez még jobban rávilágít arra, hogy akár zsidó, akár keresztyén, akár pedig klasszikus források alap-

²⁹ William Barclay ezen igeveres magyarázatánál – bár más megközelítéssel – szintén a zsidók által elképzelt korszakokra hívja fel a figyelmet: „A jelen korszak az egyik, ami rossz és gonosz a bűn miatt. Lehetetlen a megjavítása, csupán pusztulásra való. A másik az eljövendő aranykorszak, a zsidók világmúlmanak a megvalósulása. A kettő között azonban ott van az Úr napja, ami kozmikus katasztrófák és felfordulások rettenetes ideje, az új korszak keserves vajúdása.” BARCLAY, W. *The Gospel of Luke*. Westminster John Knox Press, Louisville, 2001, 303. p.

³⁰ TRENCH, R. C. i.m. 16. p.

³¹ „Ezek elmentek a főpapokhoz és a vénekhez, és így szóltak: Súlyos átokkal (*ἀνάθεμα*) köteleztük magunkat, hogy semmit sem veszünk magunkhoz, amíg meg nem öljük Pált.” ApCsel 23,14

³² BERGER, A. *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. American Philosophical Society, Philadelphia, 1991, 434. p.

ján beszélünk átokról, az sohasem profán, hanem mindig vallásos kötődésű.

Az Újszövetségben egyedül Lukács használja az *ἀναθεματίζω* igét, az imént említett ApCsel 23-ban. Egymás után háromszor is alkalmazza ezt, annak leírása kapcsán, amikor a zsidók Pál megöletését tervezik.

A célirányos átok – Páli levelek

Azt vizsgálva, hogy Pál apostol miképpen alkalmazza az *ἀνάθεμα*-t, az eddigiekhez képest egy újdonságra figyelhetünk fel. Pálnál ez a szó nincs közvetlen kapcsolatban fogadalmi ajándékkal vagy fogadalommal, de nem is egy város elpusztítása, valamilyen zsákmány vagy bálvány eltulajdonításával kapcsolatban jelenik meg ez a fajta átok, hanem mindig személyekre irányul. A Rm 9,3-ban³³ feltételes módon önmagára, az 1Kor 12,3-ban³⁴ tagadó szerkezetben Jézusra, az 1Kor 16,22-ben³⁵ az Urat nem szeretőkre, a Galata 1,8-9-ben³⁶ pedig a más evangéliumot hirdetőkre.

Amint már korábban is említettem, öt alkalommal fordul elő az *ἀνάθεμα* kifejezés az apostol leveleiben. A Rm 9,3 mellett magyarázatként szolgálhat, hogy Pál a saját népéről ír, amely számára az *ἀνάθεμα* a korábban említettek miatt különleges többlettel bírt.³⁷ „Mert azt kívánom, hogy inkább én magam legyek átok alatt, Krisztustól elszakít-

³³ „Mert azt kívánom, hogy inkább én magam legyek átok alatt (*ἀνάθεμα εἶναι αὐτὸς ἐγὼ ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ*), Krisztustól elszakítva, az én testvéreim, az én test szerinti rokonaim helyett.” Rm 9,3

³⁴ „Ezért tudotokra adom, hogy senki sem mondja: „Jézus átkozott” (*Ἀνάθεμα Ἰησοῦς*), aki Isten Lelke által szól; és senki sem mondhatja: „Jézus Úr”, csakis a Szentlélek által” 1Kor 12,3

³⁵ „Ha valaki nem szereti az Urat, legyen átkozott! Marana tha!” 1Kor 16,22

³⁶ Ld. 1. hivatkozás!

³⁷ Itt meg kell jegyezni, hogy bár a római gyülekezetet többségében valószínűleg zsidókeresztyének alkották a kezdeti időszakban, Pál levele idején ez az arány megváltozott. Ez Claudius rendelkezésének köszönhető, mely ugyan érvényét veszítette 54-ben a császár halálával, de az eltávozott zsidók csak részben tértek vissza az Örök Városba. KARNER, K. *Isten igazsága. Pál apostol levele a rómabeliekhez. A „Keresztyén Igazság” kiadása*. Győr, 1942, 2.p.

va, az én testvéreim, az én test szerinti rokonaim helyett.” – írja az apostol. Bizonyos feltevések szerint ennek a kijelentésnek személyes háttére lehetett. Egyes teológusok arra következtetnek ugyanis, hogy a zsidók kiközösítették, sőt, talán ki is átkozták Pált, azzal vádolva, hogy eretnkségsbe viszi a zsidóságot.³⁸ Érdekes párhuzam, – és megerősíti ezt az elméletet – hogy a zsidók is „átokkal kötelezték magukat” (ἀνεθεματίσαν) Pál megölésére.³⁹

A Korinthusiakhoz írott első levélben kétszer is megtalálható az ἀνάθεμα forma, most azonban csak az 1Kor 12,3-ra térek ki röviden. Az ezt megelőző és követő ígeversekben a kegyelmi ajándékokról és a Lélekről esik szó. Itt egy párhuzamot vehetünk észre. Senki nem mondhatja Jézust Úrnak, csak a Szentlélek által, és így magától értetődik, hogy a Szentlélek által senki se mondhatja átkozottnak Jézust. A reformátorok ezt a szakaszt Isten- ill. Krisztus káromlásával hozták összefüggésbe. Amint az alábbi Bullingernek tulajdonított idézet is kifejti: „Átkozottnak mondja Jézust, aki Krisztus tanítását és magát az Úr Krisztust káromolja.”⁴⁰ Kálvin még tovább megy, és gyakorlatilag egyenlőséget tesz az anathema és a blasphemia (istenkáromlás) közé:⁴¹ „Dicere anathema Iesum est blasphemiam adversus eum profere.”⁴² Ezzel megállapíthatjuk a szó egy újabb jelentésárnyalatát, mely ismételtelen jelzi annak nagyon gazdag tartalmát.

³⁸ Karner, K. i. m. 64. p. Colette Kesler véleménye szerint a zsidó olvasókat zavarba ejtették és elijesztették Pál szavai, és ennek köszönhető, hogy „számos, különböző irányzat-hoz tartozó zsidó gondolkodó, aki Jézust Izrael hiteles fiaként reintegrálni akarta a judaizmusba, Pállal kapcsolatban sokkal tartózkodóbb, sőt ellenséges.” Kessler, C. Szent Pál – Zsidó szemszögből. In: Méréleg, (34.) 1998/1. 53-67. pp.

³⁹ Id. fentebb! ApCsel 23,12.14.21. Természetesen biztos lábakon álló tudományos következtetést nem vonhatunk le ebből, tekintve a két irat különböző keletkezési idejére.

⁴⁰ Tőkés, I. A Korinthusbeliekhez írt első levél magyarázata. A Királyhágómelléki Református Egyházkerület kiadása. Nagyvárad, 1995, 317. p.

⁴¹ Hoványi Márton irodalmár, teológus – elsősorban irodalmi szempontból – szintén párhuzamot von a blaszfémia és az átok között, sőt, ezen túlmenően az istenkáromlást mint az áldás ellentétpárját értelmezi. Hoványi, M. Blaszfémiai áthallása. In: Esemény és költészet. Pannon Egyetem Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kar, Veszprém, 2014, 488-493. pp.

⁴² Kálvin, J. Commentarius ad Corinthios I. 12,3. In: Ioannis Calvinii opera quae supersunt omnia Vol. XLIX. = In: Corpus Reformatorum Vol. LXXVII.

Végül Pál apostol a Gal 1,8-9-ben megduplázva használja az „átkozott legyen” (ἀνάθεμα ἔστω/anathema sit) metódust mindazokra, akik más evangéliumot hirdetnek. Tudniillik „tévtanítók” érkeztek a galata gyülekezetbe, elsősorban olyan zsidókeresztények, akik a körülmetélés szükségességét hirdették.⁴³ Pál ez indítja arra, hogy kiálljon az egyetlen evangélium mellett, átkokkal sújtva akár még az angyalokat is, ha ettől eltérően tanítanak. Figyelemre méltó, hogy a fennálló állapotot (Gal 1, 6-7)⁴⁴ kijelentő módon⁴⁵ tünteti fel az apostol, majd pedig az éav kötőszóval, feltételes módon vezeti fel az átkot. Hans Dietrich Betz ennek kapcsán összeveti a Galata levél kezdetét és végét. Miután már ez előbbi részletezttem, áttérek röviden a levél záró szakaszára (peroratio). A Gal 6,16 bár kijelentő módon íródott, mindazonáltal jövő időben, tehát itt is egyfajta feltétel jelenik meg. Azoké az áldás, akik a Pál által felvázolt szabályok szerint fogják élni (στοιχέουσιν). Ily módon a levél szövege mintegy keretbe van foglalva a feltételes átok, ill. áldás által. Betz itt a sacred law (megszentelt törvény) terminust használja. A kimenetel, – tudniillik, hogy az áldás vagy az átok, az élet vagy a halál lép-e érvénybe – az engedelmesség, ill. engedetlenség következménye.⁴⁶

Mit kell érteni az „átkozott legyen” alatt ebben a konkrét szituációban? Almási Tibor négy lehetőséget is felsorol, melyek, úgy gondolom, egyformán helytállóak lehetnek: a.) kárhozzon el, b.) a gyülekezet ne engedje magát befolyásolni általa c.) legyen kivonva a forgalomból, d.) legyen használhatatlan közöttük az az eszme, amit

⁴³ Pl. Gal 5,2; 6,12

⁴⁴ „Csodálkozom, hogy attól, aki Krisztus kegyelme által elhívott titeket, ilyen hamar más evangéliumhoz pártoltok, holott nincsen más, csak olyanok vannak, akik zavarba ejtenek titeket, és el akarják fordítani Krisztus evangéliumát.”

⁴⁵ Az 1,7-ben található εἰ és μή kötő-, ill. indulatszavak külön-külön általában coiunctivust vonzanak, azonban együttesen a többnyire kijelentő értelmű „hacsak nem/kivéve” szófordulattal értelmezhetőek; ezért is szerepelhet jelen helyzetben indicativusban az εἰ μή kifejezést követő létige.

⁴⁶ Betz, H. D. Galatians. Hermeneia: a critical & historical commentary on the Bible. Fortress Press, Minneapolis, 1989, 50. p.

hirdetnek ezek a „tévtanítók”.⁴⁷ Az átok szigorúsága mellett meglátásom szerint az *ἀνάθεμα* másik jelentése is megbújik ebben a szakaszban. Ugyanis az evangélium hasonlóan szent és az Úrhoz tartozó, mint a fogadalmi ajándék. Hasonlóképpen érvel Balla Péter is a Galata levélhez írott kommentárjában: „Pál apostol az evangélium ügyének szent voltát, Istenhez tartozását akarta kifejezni az ellenpólus felvillantásával: aki nem akar az egyetlen evangélium szerint tartozni Istenhez, az ne legyen embereké sem (így a galatáké sem), azaz elpusztítandó”.⁴⁸

A fejezet felvezetésében említettem, hogy az általam analizált főnévi alak az eredetileg teljesen hétköznapi értelmű *ἀνατίθημι* igére eredeztethető vissza. Jelzésértékűnek tartom azonban, hogy ez a – klasszikus antik szövegeket tekintve – sokszor használt ige a páli korpusz esetében hapax legomenonnak minősül.⁴⁹ Egyes kutatók az *ἀνάθεμα* kifejezésre „Isten átkaként” vagy „Isten haragjaként” hivatkoznak,⁵⁰ ezért úgy vélem, Pál – akárcsak a többi bibliai könyv szerzője – tudatosan tartózkodott annak közönséges használatától. A Gal 2,2-ben⁵¹ a *passzív ἀνεθέμην* alak található meg. Úgy gondolom, hogy semmiképpen sem véletlen Páltól ez a szóhasználat. Figyeljük meg, hogy az előző fejezetben (Gal 1, 8-9) szintén az evangélium kapcsán használja a kifejezést az apostol. Átkozott, aki más evangéliumot hirdet; itt pedig ugyanezzel a fogalomzással tárja a nyilvánosság elé az evangéliumot, amit hirdet. Egyértelmű az összefüggés a két szakasz között. Pál apostol határozottan érvel az evangélium mellett; az átok említése pedig – amint Betznél is láhattuk – egyfajta záradékként, szentesítésként (*sanctio*) hat.

⁴⁷ ALMÁSI, T. i.m. 194.p. Kálvin amellett érvel, hogy az átok itt nem örök kárhozatra, hanem a zsinagógából való kiközösítésre utal. KÁLVIN, J. *Commentarius ad Galatas* 1,8. In: *Ioannis Calvini opera quae supersunt omnia* Vol. L. = In: *Corpus Reformatorum* Vol. LXXVIII.

⁴⁸ BALLA, P. Pál Apostol levele a Galáciabeliekhez. Keresztyén Ismeretterjesztő Alapítvány. Bp. 2009, 52. p.

⁴⁹ Rádásul az egyetlen páli használaton kívül mindösszesen további egyszer fordul elő a teljes Újszövetségben, sőt, az Ószövetségben is csak hatszor találkozhatunk vele.

⁵⁰ Ld. SPITZER, L. *Patterns of Thought and of Etymology*. WORD, 2:2, 1946, 142-154. pp.

⁵¹ „Kinyilatkoztatástól indítva mentem fel, és eléjük tártam az evangéliumot.” / „ἀνέβην δὲ κατὰ ἀποκάλυψιν καὶ ἀνεθέμην αὐτοῖς τὸ εὐαγγέλιον ὁ κηρύσσων”

Mindent összevetve úgy látom, hogy Pál az *ἀνάθεμα* kifejezést többnyire olyan helyzetekben használja, amikor azzal a hallgatósága számára jobban ki tudja emelni az üzenet komolyságát. A szigorúság mellett a szentség is egyértelműen megjelenik a szó páli alkalmazásában. Az Ószövetséghez képest új motívum az is, hogy valamilyen módon az istenkáromlással is kapcsolatba kerül a szó. Ami viszont a leglényegesebb, hogy Pál célzottan használja az átok ezen formáját, így az sokkal mélyebb értelmű, és nem fordulhat elő, hogy az elmélet síkján maradjon.

Az „átkok átka”

Mindenképpen említésre méltó, hogy az Újszövetségben megjelenik az *ἀνάθεμα* egy „fokozott” alakja is: *κατα(vá)θεμα*, *κατα(vá)θεματίζω*. Egyes fordítók ezt a kifejezést egy nagyobb, még komolyabb átokként értelmezik. További különlegessége ennek az alaknak, hogy az Ószövetségben, ill. profán szerzőknél egyáltalán nem fordul elő, sőt, az Újszövetségben is mindössze két alkalommal.⁵² A Mt 26,74-ben⁵³ a *καταθεματίζω* ige jelöli azt, miképpen tagadta meg Péter Jézust. Ez a történet is azt mutatja, hogy itt a lehető legsúlyosabb átokról van szó, melyhez az 1Kor 12,3-hoz hasonlóan szorosan kapcsolódik az istenkáromlás, sőt, mi több, jelen helyzetben Krisztus megtagadása is.

Szimbolikus jelentőségű, hogy a *κατα(vá)θεμα* főnév a Biblia utolsó könyvének utolsó fejezetében jelenik meg. Egyszerűsrimd ez az igevers arról tesz bizonyosságot, hogy eljön az idő, amikor a Bárány fog uralkodni, és a legnagyobb átoknak is vége lesz: „És semmi elátkozott nem lesz többé; és az Istennek és a Báránynak királyi széke benne lesz; és ő szolgál szolgálnak néki”.⁵⁴ A tavalyelőtt elhunyt Újszövetség-kutató teológus, Grant R. Osborne két ószövetségi igével hozza összefüggésbe a Jel 22,3-t. A görög szöveget tekintve egyértelmű hasonlóságot mutat ez a

⁵² *ἀνάθεμα* (szócikk): ROBINSON, E. *A Greek and English lexicon of the New Testament*. BiblioLife, 2009.

⁵³ „Akkor átkozódni és esküdözni kezdett: Nem ismerem azt az embert. És nyomban megszólalt a kakas.” Mt 26,74

⁵⁴ Jel 22,3. Ennél az igeversél az 1908-as Károli fordítást használtam, a kevésbé kifejező Újfordítás helyett. Meglepő az is, hogy a Vulgata meglehetősen gyengén adja vissza ezt a „nagy átkot”. A Mt 26,74 fordítása során a *coepi detestari et iurare*, míg a Jel 22,3-nál az *omne maledictum non erit* fordítások szerepelnek.

vers a Zak 14,11⁵⁵-el: καὶ οὐκ ἔσται ἀνάθημα ἔτι. Gyakorlatilag a szóhasználat is megegyezik, a különbözőség csupán csak annyiban fedezhető fel, hogy míg az ószövetségi részben a megszokott alak áll, addig a Jelenések könyvében az összetett forma; valamint a πᾶν melléknév, mely egyértelműen további nyomatókat ad a kijelentésnek. A másik szakasz pedig – amelyet Osborne példaként felhoz – nem a hasonlóság miatt, hanem éppen ellentétes jellege miatt keltheti fel a figyelmünket. Amíg Zakariásnál vagy a Jelenések könyvében az átok megszűnéséről olvasunk, addig Mózes első könyvében az átok megjelenéséről, mely a bűnesetnek „köszönhető”.⁵⁶ Az is jelzi az átok súlyát, hogy a Biblia első és utolsó könyvében, ill. a világ kezdetén és végén is szerepet kap. Tulajdonképpen az átok a bűn megjelenésének velejárója, annak (ti. a bűnnek) „születése”⁵⁷ hozta létre, és azzal együtt fog majd megsemmisülni az utolsó ítéletkor.⁵⁸

Végigtekintve az ἀνάθημα szó bibliai előfordulásain, két fontos megállapítást tehetünk. Egyfelől láthatjuk, hogy az eredetileg teljesen pozitív jelentéstartalommal bíró szó miképp módosult folyamatosan negatív, vészjósló kifejezéssé. Másfelől lényeges, hogy jelentésének

⁵⁵ „és átok nem sújtja többé, hanem biztonságban él majd Jeruzsálem.” Zak 14,11. Ennél a versnél szintén a Károli fordításra hivatkozom. A RÚF szerint: „és háború nem pusztítja többé, hanem biztonságban lesz Jeruzsálem”. Nem értek egyet ezzel a fordítással, mert úgy gondolom, túlzottan magyarázó jellegű. Mindenesetre a három klasszikus szöveg teljesen harmóniában van egymással (WLC: chārām, LXX: ἀνάθημα, Vulgata: anathema), ezért teljesen indokolatlan az ettől való eltérés.

⁵⁶ Osborne, G. R. Revelation. (Baker Exegetical Commentary on the New Testament). Baker Academic a division of Baker Publishing Group, Grand Rapids, 2002. 773-774. pp.

⁵⁷ Az átok megjelenésével, ill. az áldással való párhuzamával a következő fejezetben (a καταράσθαι igéhez köthető szavak vizsgálatakor) részletesebben is foglalkozom. Ld. Átok, mint az áldás ellentét párja c. alfejezet!

⁵⁸ „Ekkor az Úr Isten így szólt a kígyóhoz: Mivel ezt tetted, légy átkozott minden állat és földi vad között; a hasadon járj, és port egyél életed valamennyi napján!” 1Móz 3,14 „Ádámnak pedig azt mondta: Mivel hallgattál feleséged szavára, és ettől a fáról, amelyről megparancsoltam, hogy ne egyél, átkozott legyen a föld miattad! Fáradozva élj belőle életed minden napján!” 1Móz 3,17

Az eredeti héber szövegben – mindkét igeversben – az arar, a görög fordításban az ἐπικατάρατος, a latinban pedig a maledictus kifejezés szerepel.

változása ellenére mindvégig megmaradt az eredeti, szentségre, Úrnak való odaszentelődésre utaló tartalma.

Szent vagy profán? – Anathema a Biblián kívül

Amint már korábban említésre került, a klasszikus görög irodalomban – a Bibliával ellentétben – többnyire az ἀνάθημα alak fordul elő. Szintén lényeges pont, hogy ezeknél az eseteknél nem beszélhetünk olyan jelentéstartalomról, amely valamiféle átokra utalhatna.

Az ἀνάθημα, mint fogadalmi ajándék már a történetírás atyjánál, Hérodotosznál is megjelenik. A következőket olvashatjuk Históriájában: „Miután Gügész uralomra jutott, nem kevés fogadalmi ajándékot (ἀναθήματα) küldött Delphoiba.”⁵⁹ A továbbiakban konkretizálja is, miszerint arany-, ill. ezüst ajándékokról van szó.

Ez alapján első látásra azt a következtetést is levonhatnánk, hogy párhuzam vonható az anathema ószövetségi, valamint antik irodalomban való használata között. Azonban észre kell vennünk egy sarkalatos különbséget! Az Ószövetségben egyértelműen érződik az áldozati vagy fogadalmi ajándék szentsége; olyan dologról van szó, amely az Úré, és ha ezt mások eltulajdonítják, akkor sok esetben büntetést, retorziót von maga után (ld. Ákán esete). Ezzel szemben itt sokkal inkább a „do ut des” (adok, hogy adj) elve érvényesül.⁶⁰ A fenti példán is jól láthatjuk ezt: Gügész nyilvánvalóan azért visz adományt Apollónak uralma kezdetén, mert az isten segítségét reméli ettől. Tehát nem jelenik meg a szó háttérében az a fenyegető isteni hatalom, mely az ἀνάθημα bibliai megjelenéseinek egyértelműen jellemző. Ezt tá-

⁵⁹ Γύγης δὲ τυραννεύσας ἀπέπεμψε ἀναθήματα ἐς Δελφοὺς οὐκ ὀλίγα. Hérodotosz. A görög-perzsa háború I.14.

⁶⁰ A zsidó vallásban is megjelenik ez az elv, azonban ott nem annyira kizárólagos, valamint jelen van Isten szentsége is, mely a görög-latin, emberi tulajdonságokkal átitatott istenek esetében nem mindig jellemző. Theodora Suk Fong Jim egy tanulmányában amellett érvel, hogy a görög vallásban ugyanakkor a do quia dedisti (adok, mert adtál) elv is feltehető. Ezt alátámasztandó hosszasan mutatja be a különböző hálááldozat-fajtákat. Jim, T. S. F. Naming a Gift: the Vocabulary and Purposes of Greek Religious Offerings. In: Greek, Roman and Byzantine Studies 52 (2012) 310-337. pp. Luigi Giussani szerint azonban ez utóbbi elv sokkal inkább jellemző a keleti vallásokra, mint például az iszlámra vagy éppen az egyiptomi kultuszokra. Giussani, L. At the Origin of the Christian Claim. McGill–Queen’s University Press. Montreal/Kingston, 1998, 16. p.

masztja alá az is, hogy többször az ἄγαλμα (dísz, ékesség)⁶¹ szó szinonimájaként alkalmazza. Ennek egy ékes példáját láthatjuk az Odüsszeiában is: „...énekző és tánc, mely a víg lakomák koronája (ἀναθήματα δαιτός).”⁶² Itt tehát teljes mértékben hétköznapi szóként jelenik meg, mindenféle szent, kultikus utalást nélkülözve.

A Kr. e. 5. században élt görög drámaíró, Euripidész Ión című tragédiájában az ἀνάθημα egy eddig még nem tárgyalt jelentéssel fordul elő. A mű alaptörténete, hogy Apollón isten megbecstelenített egy Kreúza nevű nőt. Így született Ión, akit anyja kitett egy barlangba. Apollón fivére, Hermész azonban megmentette a gyermeket és elvitte Apollón delphoi szentélyébe. A dolgozatom szempontjából érdekes szakaszban Kreúza Delphoiba érkezik férjével, hogy jóslatot kérjen, és itt beszélgetésbe elegyedik tulajdon fiával, akit természetesen nem ismer fel. „KREÚZA: S ki vagy te? Mert áldottnak mondom azt, ki szült! / IÓN: Az isten szolgájának hívnak, az vagyok. / KREÚZA: Vásár kínált, vagy város ajánlott (ἀνάθημα πόλεως) föl neki?”⁶³

Ión fel lett ajánlva Apollón istennek, így annak szolgája lett. A görög mitológiában bevett szokásnak számított, hogy egy-egy város alapításánál embereket ajánlottak fel egy templomnak anathémaként. Az is alátámasztja e helyzet gyakoriságát, hogy Kreúza nem lepődik meg Ión válaszáin.⁶⁴

Ezzel tehát az ἀνάθημα mint áldozati/fogadalmi ajándék egy új jelentésárnyalattal is felruházódik. Itt nem anyagi, tárgyi ajándékról van szó, hanem egy személy felajánlásáról, aki így az isten szolgájává (δούλος του Θεού) válik.

Mindezek alapján egyértelműen megállapíthatjuk, hogy a Biblián kívüli görög forrásokot vizsgálva további tartalommal – tulajdonképpen a szó „világi” jelentésével – gazdagodik az ἀνάθημα (ἀνατίθημι)

⁶¹ Meg kell jegyezni, hogy az ἄγαλμα továbbá előfordulhat „isteneknek adott ajándék” vagy „istenszobor” jelentéssel is. A LIDDELL-SCOTT-JONES English-Greek Dictionary szócikke alapján.

⁶² HOMÉROSZ. Odüsszeia. I.152. Ford. Devecseri Gábor.

⁶³ EURIPIDÉSZ. Ión. 308-310. Ford. Devecseri Gábor.

⁶⁴ ANDÚJAR-COWARD-HADJIMICHAEL. Paths of Songs: The Lyric Dimension of Greek Tragedy. 2018. De Gruyter, Berlin/Boston, 296. p.

kifejezés. Nincs ez másképp a latin szövegek esetében sem. Itt különösen egy dologra szeretném felhívni a figyelmet néhány példával, mégpedig arra, hogy az egyházatyák korától kezdődően az anathema gyakorlatilag egyházi kifejezéssé válik. Nem csupán spirituális, lelki átokról van szó, hanem már jogi következmények is járnak hozzá.

Az anathema kifejezést alkalmazzuk az 1054-es ortodox és katolikus egyház között létrejött schizma kapcsán,⁶⁵ de a későókori egyház egyik legnagyobb alakja, Augustinus is többször alkalmazta az anathematizálást. Ennek egyik legékezebb példája a De catholica fide címet viselő prédikációja, amit tudatosan e köré épített fel. Több mint 20 téves felfogást⁶⁶ sorol fel, melyek híveire egyenként kimondja az átkot (anathema sit).⁶⁷ Szintén az anathematizálással igével utasítják el a palesztin püspökök Hieronymusszal az élen az órigenista és apollinarista tanításokat.⁶⁸ Augustinus nagy ellenfelének, Pelagiusnak is ezt az átkot kellett kimondania Caelestius tanításai felett: „Mint bolondokat, és nem mint eretnekeket átkozom meg őket.”⁶⁹ E példák jól szemléltetik annak a folyamatnak a végét, hogyan vált egy kultikus használatban levő szóból olyan fogalom, mely az eretnekekkel való harc és a kiközösítés eszköze lett. Másrészt arra is világosan rámutat ez a levezetés, hogy egyszerűnek látszó szavak mögött micsoda hatalom húzódhat meg.

A fejezet lezárásaképpen H. D. Betz szavait idézem, melyek találatosan fogalmaznak meg azt, amit az eddigiekben felsorakoztatott példák segítségével szemléltetni próbáltam; magyarul: tulajdonképpen mit is jelent ez az általam oly hosszan boncolgatott kifejezés? „A görög ἀνάθημα terminus valami olyat jelképez, amit a profán használatból elvontak, és az istenségnek szenteltek fogadalmi ajándék vagy pusztí-

⁶⁵ BOLERATZKY, L. Az ökumenikus kérdés egyházi jogi vonatkozásai. In: Iustum Aequum Salutare III. 2007/1. 65-73. pp. 70. p.

⁶⁶ Ide tartoznak többek között, akik nem hiszik a Szentháromságot, a test feltámadását, vagy éppen az azt állítók, hogy a világot egy másik isten teremtette.

⁶⁷ AUGUSTINUS. Sermones 233.

⁶⁸ HIERONYIMUS. Epistola 93.

⁶⁹ „Anathematizo quasi stultos, non quasi haereticos.” AUGUSTINUS. De gestis Pelagii. 6.16. Az igazsághoz hozzá tartozik, hogy bár Pelagius tulajdonképpen követőire mondott átkot, azonban, kihasználva bírái csekély latin nyelvtudását, nem mint eretnekeket, hanem mint bolondokat átkozta meg őket.

tás révén.⁷⁰ S ezt a gondolatot továbbvive: az ἀνάθεμα akkor válik átokká, ha az ember megpróbálja ebből az állapotából ismét profanizálni.

Átok, mint eskü és ima – A katápa⁷¹ kifejezés vizsgálata

A katápa a Bibliában – Ószövetség

Amint már a bevezetésben is utaltam rá, a fejezet címében jelzett kifejezésen kívül három további szót is vizsgálat alá vonok ebben a részben, melyek etimológiájukat tekintve rokonságban állnak egymással. Ezek a szavak a következők: ἄπα, καταράομαι, ἐπικατάρατος.⁷² Tekintettel arra, hogy ezek a kifejezések milyen nagy számban fordulnak elő az Ószövetségben, nem elemzem egyesével a négy szó megjelenéseit, hanem különböző típusokat emelek ki, és azokat szemléltetem példákkal. A négy szó összesen több mint százötvenszer jelenik meg az Ószövetségben; számszerűen lebontva: az ἄπα huszonkilenc, a καταράομαι hatvan, a katápa és az ἐπικατάρατος pedig egyaránt harmincöt-harmincöt alkalommal. Szintén elgondolkasztó adat, hogy míg – az esetek döntő többségében – az ἀνάθεμα-hoz mind a WLC-ben, mind pedig a Vulgatában egyazon meghatározott kifejezést (chāram, ill. anathema) kapcsolhatunk, addig az ἄπα esetében ez csak a latin szövegre érvényes. Az Ószövetség írói több különböző héber szóval írják le az átok ezen fajtáját, mint például *alal*, *arar*, *qalal*, stb. Hieronymus ezzel szemben igazodott a LXX-hoz, és viszonylag következetesen használja a maledico ige különböző változatait.

⁷⁰ BETZ, H. D. i. m. 53. p.

⁷¹ Fokozott figyelmet igényel a szó elemzése, mert formailag megegyezik az ugyan, hát, bizony jelentésű nyomatékosító indulatszóval. A megkülönböztetést segíti, hogy míg az indulatszó gyakorta hajtott ékezzel fordul elő, addig az átkot jelentő főnév többnyire végleges, ill. -hajtott. További támaszpont, hogy az indulatszó néhány esetben szóösszetételt alkot a γε szócskával: ἄπαγε, ἄπα γε (ugyan). Azokban az esetekben, amikor az indulatszó éles vagy tompa ékezetet visel, ill. nem szóösszetételben tűnik fel, a szövegkörnyezet, valamint az eredeti héber szöveg és a különböző fordítások nyújthatnak támaszpontot számunkra.

⁷² Nem térek ki a szintén rokoneredetű és értelmű καταράσις főnévre, ill. az ἀπάομαι és az ἐπικατάραομαι igeikre, mivel ezek egyáltalán nem szerepelnek a páli szövegekben.

A klasszikus görög irodalomban az ἄπα elsősorban, mint imádság jelenik meg, azonban a bibliai iratokban ez a funkciója már másodlagossá válik, és szinte kivétel nélkül átok leírására használják. Szembetűnő, hogy hétféle görög megnevezése⁷³ van az imádkozásnak, ill. imádságnak a Bibliában, de egyszer sem fordul elő az ἄπα vagy az ἀπάομαι ilyen értelemben. Nem példa nélküli azonban, hogy bizonyos esetekben egyszerre beszélhetünk imáról és átokról. Leginkább a Zsoltárok könyvében, azon belül is az ún. átokzsoltárokból figyelhetjük meg ezt a jelenséget. Ezek közül is kitűnik a 109. zsoltár⁷⁴ a maga „átoklitániájával”. Válogatott szitokszavak mellett a katápa⁷⁵ alak is feltűnik a 17-18. versekben.⁷⁶ Rendkívül szokatlan összetétel, hogy az átok mellett az „isteni szeretetet” magában foglaló ἀγαπάω ige tűnik fel, valószínűleg a megdöbbenés és az esemény súlyosságának kiemelése lehetett a fordító célja ezzel a szóhasználattal. A következő mondatban pedig az „átokhozó vízre” utal a zsoltáríró, melynek törvényéről Mózes negyedik könyvében olvashatunk.⁷⁷ De hogy lesz ima az átkozódásból? Gede Csongor diplomamunkájában két megoldást vázol fel. Az egyik az, hogy ez a zsoltár egy beteg ember imája lehetett, aki betegsége okának az ellenségei által használt varázsszavakat tartja, és egyfajta ellen-átokkal próbálja hatástalanítani azokat. A másik ver-

⁷³ Ezek a következők: αἰτέω, δέομαι, προσεύχομαι, ἐντυγχάνω, παρακαλέω, ἐρωτάω, ἱκετηρία.

⁷⁴ A LXX-ban: 108. zsoltár!

⁷⁵ A katápa szó a katá előjárósó és az ἄπα főnév összetételéből tevődik össze. Tehát, ha pusztán etimológiai szempontból közelítenénk meg a kérdést, azt is mondhatnánk, hogy a katápa az átok tárgya, az a dolog vagy személy, amin vagy akin átok van, az ἄπα pedig maga az átok. Néhány esetben valóban logikusnak tűnik ez a fajta megkülönböztetés, azonban a szövegkörnyezetet megvizsgálva kivehető, hogy legtöbb esetben szinonimaként használják a szentírók ezeket a szavakat, így én sem választom szét ezen kifejezéseket.

⁷⁶ „Szerette az átkot (ἠγάπησεν κατάρων): érje is utol! Nem telt kedve az áldásban: maradjon is távol tőle! Magára vette az átkot (ἐνεδύσατο κατάρων), mint a ruhát: hatoljon bele, mint a víz, csontjaiba, mint az olaj!”

⁷⁷ JUBILEUMI KOMMENTÁR: Zsolt 109, 17

zió szerint az „imádkozó” szó szerint idézi azt az átoksorozatot, amelyet éppen ellene „vetettek be” ellenfelei.⁷⁸

A következő „átok-kategória”, melyet az ápa-hoz kapcsolhatunk, az átokhoz- vagy átokeskü esete. Ez több eltérő szituációban jelenik meg az Ószövetség könyveiben. A Pentateuchosban gyakran átokesküvel erősítik meg a szövetséget, akár ember-ember,⁷⁹ akár Isten-ember⁸⁰ viszonyról van szó. Az Ez 17,13 arról számol be, hogy Nebukad-neccar új királyt nevez ki Jeruzsálemben, Cidkijjáhút, aki szintén átokesküt köteles tenni a szerződésalkötéskor (εἰσάξει αὐτὸν ἐν ἁπῇ).⁸¹ „Szövetségkötéskor esküt kellett tenni; ehhez átkok is tartoztak arra az esetre, ha az eskütevő megszegné az esküt. Csak az eskü megtartása által lehet „megállni”, azaz megmaradni.”⁸² Az ápa szó leggyakrabban a héber *alah* (eskü) megfelelőjeként tűnik fel, de például a Jer 44, 22 (LXX: 51,22)⁸³ esetében, az átkot jelölő *qelalah* fordításaként jelenik meg.

Elengedhetetlen, hogy néhány mondatban megemlítsük az özönvíz történetét, melyet mintegy keretbe foglal az átok. A καταράσθαι ige első bibliai előfordulása éppen Noé születésének említésekor tör-

⁷⁸ GEDE, Cs. Hogyan vigyük be az átok- és panaszszólamokat lelkigondozói beszélgetéseinkbe. Kolozsvár, 2008, 33p.

⁷⁹ 1Móz 26, 28. A filiszteusok királya, Abimelek átokesküvel kötött szövetséget Izsákkal.

⁸⁰ Az 5Móz 29 Isten Izráellel kötött szövetsége megújításának leírása. Az esemény szentségét és fontosságát hivatott hangsúlyozni az átokkifejezések többszörös használata a fejezetben. Egyszer a τὰ ῥήματα τῆς ἀπᾶς szókapcsolat jelenik meg, további négy esetben viszont a szövetséggel (διαθήκη) kerül összefüggésbe az átok, a szövetség átokesküvel való megerősítésére utalva (Káldi: a szövetséghez tartozó átkok szerint, κατὰ πάσας τὰς ἀπᾶς τῆς διαθήκης).

⁸¹ A RUF ennél a szakasznál hűségesküvel fordít, míg más ószövetségi könyvben nem használja ezt a kifejezést. Eltérő szóhasználatot alkalmaz Hieronymus is. Az 1Móz 26,28 és az 5Móz 29 esetében is a juramentum szóval fordít, az Ez 17,13-ban viszont a jusjurandum terminust használja. Bár nem lehet élesen elkülöníteni a két kifejezés jelentését, lévén egymás szinonimái, annyi különbség mégis megállapítható, hogy előbbi inkább vallási, utóbbi pedig többnyire polgári szövegkörnyezetben fordul elő.

⁸² JUBILEUMI KOMMENTÁR: Ez 17,13.

⁸³ „Az Úr nem bírta már tovább elviselni gonosz tetteiteket és iszonyatos vétkeiteket, amelyeket elkövettek. Ezért lett országotok pusztasággá, borzalommá, átokká és lakatlanná, (εἰς ἄβυσσον καὶ εἰς ἀπᾶν) ahogy ez ma van.”

ténik.⁸⁴ Majd, miután elvonult az özönvíz, s mielőtt a szivárvány jelével megszilárdítja Isten a szövetségét az emberrel, szintén ez az ige jelenik meg annak kifejezésére, hogy nem átkozza meg többé a Földet az emberek cselekedetei miatt (οὐ προσθήσω ἔτι τοῦ καταράσασθαι τὴν γῆν διὰ τὰ ἔργα τῶν ἀνθρώπων).⁸⁵

Továbbá átokeskü alatt kell vallania a házasságtörés gyanúja alatt álló nőnek, és a 109. zsoltárban is szóba hozott ún. átokhoz vízből kell fogyasztania. Hasonlóságot fedezhetünk fel az ἀνάθεμα újszövetségi vizsgálata kapcsán leírtakkal, minthogy az átok szentesítő, szankcionáló funkcióval is bír. S ezen a ponton világítanak rá arra – amint már korábban is szóba került –, hogy az átok és az eskü mennyivel nagyobb fajsúlyú fogalmak voltak, mint manapság. Akkoriban sokszor gyakorlatilag élet-halál kérdése volt az eskü megtartása, ill. megszegése, de mindenképpen komoly következményekkel járt, amint a fenti példa folytatásából is kiderül. Jelen esetben, ha a vád tévedett, a „keserű víz” nem ártott az asszonynak, ha azonban igaznak bizonyult, meddővé vált.⁸⁶

Arra is találunk példát, amikor az átokesküt a siker „zálogaként” vetették be. Saul király ezzel a módszerrel eskette meg (ἀπαται) a népet arra, hogy senki sem vesz ételt magához, amíg bosszút nem állnak a filiszteusokon; s átkozottnak nyilvánította (ἐπικατάρατος ὁ ἄνθρωπος), aki ezt megszegi. A király fia, Jonatán evett a tiltás ellenére, ezért halállal kellett volna bünhődnie, azonban a nép „megváltotta”⁸⁷ őt a haláltól. Anélkül, hogy bármiféle újszövetségi párhuzamot vonnánk e szakasszal, mégsem hagyhatjuk figyelmen kívül a hasonlóságot az 1Sám 14,45, ill. a Gal 3,13 szóhasználatát között, mely első-

⁸⁴ „Nóénak nevezte el, és ezt mondta: Ő vigasztal meg bennünket kezünk fáradságos munkájában a termőföldön, amelyet megátkozott az ÚR (κατηράσατο κύριος ὁ θεός).” 1Móz 5,29

⁸⁵ 1Móz 8,21

⁸⁶ „Eskesse meg a pap az asszonyt az átokhoz esküvel (ὅρκους τῆς ἀπᾶς), és ezt mondja neki a pap: Adj a ÚR, hogy a te neveddel mondjanak majd átkot (ἁπῇ) és tegyenek elrettentő esküt néped körében! Tegye az ÚR medencédet koraszülövé (Károli: megszáraztván a te tomporodat), méhedet dagadtá!” 4Móz 5,21

⁸⁷ Bár a LXX az imádkozást jelentő προσεύχουαι igét hozza, Káldi és Károli egyaránt „megváltást” fordít. Hieronymus szintén a megszabadítást hozza előtérbe (*liberavit*).

sorban a magyar fordításokban jelenik meg. Jonatán megváltást (τὴν σωτηρίαν τὴν μεγάλην) szerzett a népnek, amely megváltotta őt az átok alól.⁸⁸ Pálnál pedig azt olvashatjuk, hogy Jézus az, aki megváltott minket az átoktól.⁸⁹

Megállapítható, hogy az ἀνάθεμα kifejezést többnyire meghatározott – vagy legalábbis behatárolt – szövegkörnyezetben használták a szentírók. Ezzel szemben az ἀπά és „származékai” gyakran fordulnak elő különböző negatív tartalommal bíró szavakkal egy felsorolásban, mint például szégyen, gyalázat, hazugság, keserűség.⁹⁰ Ilyen leírásokban sokszor átkozódás, szitkozódás vagy káromkodás jelenik meg a fordításokban. Kiemelendő ezek közül a Hós 4,2, ahol az ἀπά olyan cselekvésekkel kerül egy sorba, melyek mind a tízparancsolat tiltása alatt állnak: hazugság (ψεῦδος), gyilkosság (φόνος), lopás (κλοπή), paráznaság (μοιχεία). Meglátásom szerint ebben a kontextusban az átkozódás, esküdözés (Károli: hamisan esküvés) a 2. parancsolattal, Isten nevének hiábavaló felvételével hozható párhuzamba. Ezt a „párhuzamot” erősíti a 3Móz 24,11 is, mely arról ad számot, hogy a pusztában egy „izraeli asszony fia káromolta az Úr nevét és átkozódott” (τὸ ὄνομα κατηράσατο), s ezért halálra kövezték.⁹¹ Elmondható tehát, hogy az átok, akárcsak az ἀνάθεμα esetében, az ἀπά-t illetően is összefüggésbe hozható az istenkáromlással.

⁸⁸ A Septuaginta szerint: és nem halt meg (καὶ οὐκ ἀπέθανεν).

⁸⁹ Káldi, Károli és a RUF is úgy fordít, hogy Krisztus megváltott a törvény átkától, ezzel szemben a görög és a latin szövegben a „kivásárolja” kifejezés jelenik meg (ἐξηγόρασεν ἐκ τῆς κατάρας τοῦ νόμου, ill. *redemit de maledicto legis*).

⁹⁰ A keserűséggel és átokkal teli száj képe nem csak az Ószövetségben, hanem a Római levélben is megtalálható: τὸ στόμα ἄρως καὶ πικρίας γέμει.

Úgy gondolom, egy lábjegyzetnyi említést megérdemel a Pél 12, 23 is: „Az okos ember nem fitogtatja tudását, az esztelen pedig kérkedik bolondságával.” Látszólag nem kötődik ez az ige témánkhoz, azonban a LXX eltér a héber eredetitől, illetve a többi fordítástól, a Vulgátát is beleértve. A görög szövegben nem a bolondságával kérkedik a bolond, hanem „az esztelen szíve átkokkal fog találkozni (καρδία δὲ ἀφρόνων συναντήσεται ἀπαίς). Különös és egyben elgondolkodtató motívum ez, hogy az átok mint bolondság jelenik meg.

⁹¹ A Vulgátában konkrétan megjelenik egymás mellett a két kifejezés: *blasphemasset nomen, et maledixisset ei*.

Újabb típusa a vizsgált átok terminusnak, amikor az, mint szitkozódás jelenik meg. Mai modern világunkban sem ismeretlen, sőt, sajnos meglehetősen gyakori esemény, hogy az átkozódás, szitkozódás, és sokszor még az istenkáromlás is egymásba olvad, sőt, szinte szinonimaként tekintünk ezekre a szavakra, mellőzve azok mély mögöttes tartalmát. A Septuagintában több példát is találunk arra, hogy a καταράσθαι igével van jelezve, amikor valaki másokat szidalmazott. Két példát emelek ki ezek közül. A két szituáció közös vonása, hogy mindkettőben Dávid király a szenvedő alany. Először a filiszteus Góliát szidalmazta (κατηράσατο) Dávidot a harctéren, majd pedig Simí, Géra fia, mikor Absolon elől menekült.⁹² E példák által is láthatjuk, hogy az átok kimondása veszélyes, könnyen visszazárlhat az azt jogtalanul használóra. Góliát szinte azonnal meghalt átkozódása után, Simínek ugyan megkegyelmezett Dávid, de Salamon végül megölette, tehát ő sem menekülhetett meg hosszútávon.

A korábbiakban írtam, hogy Pál apostol célirányosan, személyesen használja az ἀνάθεμα kifejezést; hamis próféták, angyalok vagy akár saját maga ellen. Az azonban mégsem jellemző, hogy egy konkrét, nevesített személlyel összefüggésben forduljon elő az ἀνάθεμα az Ószövetségben. Talán Ákánra hivatkozhatnánk, azonban az ő esetében sem elsődlegesen rá irányult az átok, hanem arra, aki vesz a zsákmányból. A καταράσθαι ige azonban többször is olyan átkot jelöl, mely kimondottan egy határozott személlyel szemben érvényes. Jezábel esetét emelem ki ezek közül, akit a 2 Kir 9,34 nevez átkozottnak (κατηραμένη), de többször is szerepet játszik az átok az „élettrajzában”. Jezábel a föníciai Etbaal király leánya, tehát kánaánita származású, így e tekintetben is magán hordozta az átkot. A kánaániták ősatyjának ugyanis Kánaán, Noé unokája tekinthető. Mikor Noé lerészegedett, fia, Hám meglátta az ő szemérmét, ezért apja megátkozta. Azonban nem Hámra, hanem az ő fiára, Kánaánra szállt az átok (ἐμκατάρατος Χανααν).

⁹² Ez utóbbi többször is említésre kerül Sámuel második, illetve a Királyok első könyvében. Ezek közül a 2Sám 16,7 leírása a legdöbbenetesebb, mely szerint Simí Isten felkentjét (Krisztusát) átkozta (κατηράσατο τὸν χριστὸν κυρίου).

Jezábel nem csak szenvedője volt az átoknak, hanem ő maga is ily módon fenyegette meg Illést, – bár az átok szó nem jelenik meg a szövegben konkrétan, csak utalás szintjén – miután az lemészárolta a királynő által hozatott Baál papokat. „Úgy bánjanak velem az istenek most és ezután is, hogy holnap ilyenkorra azt teszem veled, ami azokkal történt!”⁹³ A Septuaginta itt kissé eltér az eredeti szövegtől, s egy érdekes formulát alkalmaz: Ha te vagy Illés és én Jezábel, ezeket tegye velem az isten... (Εἰ σὺ εἶ Ἡλίου καὶ ἐγὼ Ἰεζαβελ, τότε ποιῆσαι μοι ὁ θεὸς). Davie Nepier szerint ezzel tulajdonképpen azt akarja kifejezni Jezábel, hogy Illés felett áll. Az εἰ σὺ εἶ Ἡλίου καὶ ἐγὼ Ἰεζαβελ kitétel tulajdonképpen egyfajta erőfitogtatás: „Ha bármire is képes vagy, én még inkább.”⁹⁴ Walter Brueggemann hozzáteszi, hogy Jezábel úgy tekintett Illésre, mint aki fenyegetést jelent uralmára, tudniillik elpusztította a Baál prófétákat, akik királyságának legitimálói voltak.⁹⁵ Végül Jezábelt is utólrte az átok, és becstelen véget ért

A κατάρπα a Bibliában – Újszövetség

A κατάρπα, ἀρά, καταράομαι, ἐπικατάρατος szavak mindösszesen tizennégy alkalommal szerepelnek az Újtestamentumban. Ráadásul ennek a számnak több mint a harmadát a Galata levél 10. és 13. verse adja, ebből adódóan természetesen kissé bővebben foglalkozom ezzel a szakasszal. Ha a leírtakkal összevetjük, hogy a εὐλογέω (megáld) ige önmagában harmincnégy alkalommal jelenik meg a Biblia második részében, joggal vonhatjuk le azt a következtetést, hogy mennyivel hangsúlyosabb az áldás az átoknál az újszövetségi könyvekben is.

A fentiekben alkalmazott módszert követve a továbbiakban is típusok – szám szerint négy – bemutatására törekszem. Először is a már

említett Rm 3,14-et⁹⁶ érdemes megvizsgálni, ugyanis az ἀρά szónak itt található az egyetlen újszövetségi előfordulása, tehát hapax legomenonról beszélhetünk. Pál a Rm 3,10-18-ban ószövetségi, többségében zoltáridézeteket sorakoztat fel, ez mondható el a Rm 3,14-ről⁹⁷ is, melyet szó szerint vett át a Septuagintából, a Zsolt 13,3-ból: ὦν τὸ στόμα ἀρᾶς καὶ πικρίας γέμει. Nem sokban tér el ezektől a Zsolt 10,7 (9,28) sem: οὗ ἀρᾶς τὸ στόμα αὐτοῦ γέμει καὶ πικρίας καὶ δόλου. A legszembevetőbb különbséget az jelenti, hogy az utóbbi versben megjelenik a δόλος (cselekedet, csalárdság) is, Pál ezt mellőzi, mivel már egy verssel korábban használja annak igei változatát, amikor az emberek csalárd-nyelvűségéről ír (ταῖς γλώσσαις αὐτῶν ἐδοκίμουν). Az átok, átkozódás és a keserűség összefonódására a Biblián túl is találunk példát. A keserű szájiz sokszor epeproblémákkal hozható összefüggésbe, így nem véletlen, hogy a népi nyelvben kialakult az „epét hány” kifejezés. Mindenesetre az ἀρά καὶ πικρία szófordulat újfent azt támasztja alá, hogy az átkozódás duplán veszélyes, annak elszenvedőjének, de kimondójának életét is megkeserítheti.

A következő kiemelendő igehelyben egy eddig nem tárgyalt motívum jelenik meg: az átok gyermekeinek (κατάρπας τέκνα)⁹⁸ képe. Első olvasásra meglehetősen vészjóslónak és negatívnak hat ez az ábrázolás, – főleg, ha a hozzá kapcsolt negatív cselekedeteket is megvizsgáljuk – egyes kutatók mégis a háttérben megbúvó különös kicsengését hangsúlyozzák. Péter apostol, bár erősen szembeszáll a tévtanítókkal, de mégis gyermekeknek nevezi őket. David J. Downs megfogal-

⁹⁶ Ezen kívül a szórend alakulása, a zoltárban szereplő birtokos esetben álló személyes névmás, illetve a mindkét versben megjelenő vonatkozó névmás száma adja a versek közötti csekély eltérést. A témáról bővebben lásd: PULKKINEN, M. "There is no one righteous": Paul's use of Psalms in Romans 3. In: PAJUNEN, M. S., PENNER, J. Functions of psalms and prayers in the late Second Temple period. Walter de Gruyter GmbH & Co KG, Berlin/Boston, 2017, 384-409. pp.

⁹⁷ „...szájuk átokkal és keserűséggel van tele”

⁹⁸ Bár a főszövegben a magyar fordításokban is használt zoltárszámozást használom és a LXX számozását zárójelben jelzem, ebben az esetben kivételt teszek, mivel az idézett vers nem szerepel a héber eredetiben.

⁹⁹ „Szemük parázna vággyal van tele, és telhetetlenek a bűnben, elcsábítják az állhatatlan lelkeket, szívük gyakorlott a kapzsiságban, átok gyermekei.” 2Pét 2,14

⁹³ 1Kör 19,2

⁹⁴ NAPIER, D. Word of God, word of Earth. United Church Press, Philadelphia, 1976, 58. p.

⁹⁵ BRUEGGEMANN, W. 1 & 2 Kings. Smyth & Helwys Publishing, Macon (Georgia), 2000, 233. p.

mázásában „*annak ellenére, hogy indulatosan fellép ellenük a szerző, mégis Isten „családtagjainak” tartja őket.*”¹⁰⁰ Úgy gondolom, hogy ha elfogadjuk ezt a magyarázatot, úgy azt sem zárhatjuk ki, hogy ezek a „gyermek” eredetileg a keresztyén közösséghez tartoztak, és onnan szakadtak ki. Downs hozzát teszi még, hogy - miután a *katápas* *tékva* kifejezés megjelenik az igeszakaszban - szinte törvényszerű, hogy Bá-lám történetét (4Móz 22-24) emeli ki Péter, melyben tizenkétszer fordul elő a *καταράσμαι* ige.¹⁰¹

A másik oldal ezzel szemben amellel érvel, hogy ez a kifejezés egyértelműen olyan személyekre utal, akik gonosz tetteik miatt kárhozatra vannak ítélve. Nincs közük a gyülekezethez, ellenségei annak. Sokan párhuzamot vonnak az „átok gyermekei” és a Jn 17,12-ben, ill. a 2Thessz 2,3-ban is megjelenő kárhozat fia (ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας) között.¹⁰²

A két felfogás közti különbség az angol fordításokban is megjelenik. Az elsőként felvázolt magyarázat pártolói az *cursed/accursed children* (átkozott gyermekek), míg a második verzió mellett állásfoglalók az *children of malediction* vagy a *children of the curse* (az átok gyermekei) fordítást használják.

Kizárólagosan nyelvészeti szempontból közelítve meg a problémát, a második megoldás mellett tenném le a voksomat, mivel az átok kétségkívül *genitivus possessivusként*,¹⁰³ azaz birtokosként jelenik meg ebben a szóösszetételben. Azonban úgy látom, hogy teológiai szempontból vizsgálva jóval árnyaltabb képet nyújt ez a szakasz, – s amint az lenni szokott, ez esetben is „félúton” van a megoldás – ezért e kérdést tekintve Karasszon István álláspontjával kell egyetértennem, azaz „*a katápas tékva sémitizmus, célja sokkal inkább az elrettentés a gnosztikusok követésétől, semhogy ítéletmondás.*”¹⁰⁴

¹⁰⁰ Downs, D. J. The scripturalization of letters from „our beloved brother” Paul in 2Peter. 294. p. In: Oliver, I. W., Boccaccini, G. The early reception of Paul the Second Temple Jew. Bloomsbury Publishing, London, 2019, 287-300. pp.

¹⁰¹ Uo.

¹⁰² Ld. pl.: PULPIT commentary, ELLICOTT’S Commentary for English readers.

¹⁰³ A Vulgátában is ez az alak jelenik meg, azzal a különbséggel, hogy Hieronymus nem gyermekekről (*pueri*) ír, hanem fiúkról (*maledictionis filii*).

¹⁰⁴ Karasszon, I. Péter II. levelének magyarázata. 27. p. <http://www.refteologia.sk/kipl.pdf>

A harmadik – szöveggörnyezet alkotta – szituáció, amelyben a *κατὰra* megjelenik az Újszövetségben, a megégettetéssel és az örök tűzzel van összefüggésben. A Zsid 6,8-ban¹⁰⁵ főnévként van jelen az átok (*κατὰρας ἐγγύς, ἥς τὸ τέλος εἰς καὶσιν*), a Mt 25,41-ben¹⁰⁶ pedig – Jézus példázatában – az Atya szájából hangzik el melléknévi igenévként (*κατηραμένοι εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον*).

Előbbi esetben ismét egy *hapax legomenonba* „botlunk”, a megégettetést jelentő *καῖσις* ugyanis egyetlen egyszer fordul elő az Újtestamentumban. Az átok és megégettetés minden bizonnyal az ítélet képei; ha pedig az ítélet kontextusában tekintünk a megégettetésre, leginkább Sodoma és Gomorra pusztulására asszociálhatunk, mely tüzes esőtől égett el (*κατακαυμένον*). Feltűnő, hogy a Mózes első könyvében található történet leírása nem tudósít megégettetésről sem igei, sem névszói formában, csupán a tüzes esőtől tudunk következtetni a pusztítás módjára. Azonban az 5Móz 29-ben megjelenik az imént említett tárgyesetben álló befejezett melléknévi igenév.¹⁰⁷ Ez a szakasz Isten emberrel kötött szövetségének megerősítéséről számol be, s mintegy szentesítésként itt is megjelenik az átokkal való fenyegetés, majd pedig a Sodoma elpusztításához hasonló ítélet kilátásba helyezése. Fontosnak tartom kihangsúlyozni, hogy ez a sorrend jelenik meg a Zsid 6,8-ban is. A *καῖσις* nem váratlanul jelenik meg, hanem megelőzőleg mindig elhangzik az átok, mely az engedetlenség következtében teljeseedik be. Lehetőség van azonban az engedelmességre is, mert „*az a föld, amely beissza a gyakran ráhulló esőt, és hasznos növényt terem azoknak, akik számára művelik, áldást nyer Istentől.*”¹⁰⁸

Végül elérkeztünk a Galata levél – általam már előre beharangozott – verseihez, melyekben még koncentráltabban van jelen az átok. Pál mindkét esetben – kisebb nyelvtani eltérésekkel – Mózes 5. köny-

¹⁰⁵ „...amelyik pedig tüskebokrot és bogáncskórót terem, az megvetett, átok vár rá és végül megégetés.”

¹⁰⁶ „Menjetek előlem, átkozottak, az ördögnek és angyalainak elkészített örök tűzre!”

¹⁰⁷ θεῖον καὶ ἄλα κατακαυμένον (5Móz 29,22)

¹⁰⁸ Zsid 6,7

véből idéz. A Gal 3,10¹⁰⁹ az 5Móz 27,26-tal¹¹⁰, a Gal 3,13¹¹¹ pedig az 5Móz 21,23-mal¹¹² hozható párhuzamba.

A 10. versben Pál néhány változtatást eszközöl az ószövetségi ver-shez képest. Az ἀνθρωπος helyett vonatkozó névmást használ, a λόγοις-t pedig a hasonló értelmű γεγραμμένοις melléknévi igenévv-el váltja fel. Ezeknél is feltűnőbb, hogy a törvény szó elé az ἐν τῷ βιβλίῳ betoldást teszi az apostol. Betz kétféle magyarázatot tart elképzelhető-nek: a) a Pál által tanulmányozott Septuaginta-kézirat ezt a változatot tartalmazta; b) a vonatkozó szakaszt fejből idézte az apostol.¹¹³

Pál a 9. versben ír az áldásról, mely hit által van, s a következő vers-ben ennek ellentétéként ábrázolja az átkot, mely azokra vonatkozik, akik a törvény cselekedeteiből élnek. Franz Mussner – Ulrich Luzzal megegyező álláspontot képviselve – megjegyzi, hogy nem a törvény cselekvése által, hanem éppen a nem aszerint való élés miatt történik meg az „átok alá kerülés”.¹¹⁴ Pál „arra figyelmezteti a galatákat, hogy az ószövetségi törvényben nem lehet válogatni, hanem minden egyes pa-rancsolatát meg kell cselekedni, mert aki nem cselekszi meg, az átko-zott.”¹¹⁵ Mivel azonban nincs ember, aki képes lenne betartani a min-den parancsolatot (Gal 3,21-22), így az átok mindenkire érvényes.¹¹⁶

A Gal 3,13 kapcsán még szembevetőbb, hogy Pál eltér a Septua-ginta szövegétől. A καταράσθαι ige befejezett melléknévi alakját az ἐπικατάρατος melléknévre cserélte, és a fontosnak tűnő ὑπὸ θεοῦ kitétel is elhagyta. Betz, bár megjegyzi, hogy sokféle magyarázat lé-tezik az itt jelentkező különbözőségekre, de ebben az esetben is – az

¹⁰⁹ „Mert a törvény cselekedeteiben bízik átok alatt vannak, amint meg van írva: „Átkozott mindenki, aki nem marad meg abban, amiről meg van írva a törvény könyvében, hogy azt kell cselekedni.”

¹¹⁰ „Átkozott, aki nem tartja meg ennek a törvénynek az ígét, és nem teljesíti azokat!”

¹¹¹ „Krisztus megváltott minket a törvény átkától úgy, hogy átokká lett értünk – mert meg van írva: „Átkozott, aki fán függ”

¹¹² „mert átkozott Isten előtt az akasztott ember.” (Károli: „átkozott Isten előtt a ki fán függ”)

¹¹³ BETZ, H. D. i. m. 145. p.

¹¹⁴ MUSSNER, F. Der Galaterbrief. HthK 9, Freiburg, Herder, 1974. 224. p.

¹¹⁵ BALLA, P. i. m. 146. p.

¹¹⁶ Uo.

előzőhöz nagyon hasonló – két variációt tart legvalószínűbbnek, miszerint Pál más mintát vett alapul, vagy pedig tudatosan változ-tatta meg a textust.¹¹⁷

Meglátásom szerint Pál elsősorban stilisztikai, ill. retorikai szem-pontból eszközölt effajta változtatásokat. Hasonló következtetéseket vont le többek között Roy E. Ciampa is egy tanulmányában.¹¹⁸ Úgy gondolom, alátámasztja ezt az elgondolást, hogy Pál a 10. és a 13. vers-ben egyaránt az ἐπικατάρατος πᾶς fordulatot alkalmazza. Ezzel egy-rész szerkezetbe helyezi, másrészt pedig kihangsúlyozza a mondani-valót.

De mit jelent valójában a törvény átka (κατάρα τοῦ νόμου) alatt lenni? Betz ezt az „állapotot” a „világ elemei alatt” (ὑπὸ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου)¹¹⁹ lévő függőséggel hozza párhuzamba. Schlier hozzáte-szi, hogy „a Törvény átka az az átok, amelyet a Törvény hoz, és ilyen értelemben a Törvény maga is átok.”¹²⁰

Pál azt írja, hogy Krisztus átokká lett értünk. Első hallásra túlsá-gosan erős kijelentésnek tűnik ez, így tartotta róla a középkori katoli-kus egyház is. Luther Márton úgy magyarázza ezt a kijelentést, hogy Jézus átokká válása azt jelenti, hogy bűnössé lett helyettünk. „Ha taga-dod halálraítélt bűnös voltál, kénytelen vagy azt is tagadni, hogy Krisz-tus meghalt. Nem kevésbé képtelen az az állítás, hogy Isten Fia meghalt, mint az, hogy Isten Fia bűnös volt.”¹²¹

Az átok, mint az áldás ellentétpárja

Az eddigiekben csak az átokkal kapcsolatos kifejezéseket boncolgat-tam, de ahol megjelenik az átok, ott az áldást is megtaláljuk, így nem

¹¹⁷ BETZ, H. D. i. m. 151-152. pp.

¹¹⁸ CIAMPA, R. E. Deuteronomy in Galatians and Roman. In: The New Testament and the Scriptures of Israel. (ed.: MENKEN, M. J. J. – MOYISE, S.). T&T Clark, London, 2007, 99-107. pp.

¹¹⁹ Gal 4,3

¹²⁰ SCHLIER, H. Der Brief an die Galater. KEK 7, Göttingen, Vandenhoeck&Ruprecht, 1971. 136. p.

¹²¹ LUTHER, M. Tündöklő vétkekről és az átokká lett Krisztusról – A Galata-kommentár. Hetedik Kiadó, Felsőörs, 2018, 102. p.

mellőzhetem teljesen ez utóbbi területet jelen munkámban sem. Kissé különösnek tűnhet, hogy az *ἀνάθεμα* és az *ἄρα*¹²² kifejezések nem fordulnak elő olyan kontextusban, ahol az átok direkt módon az áldással kontrasztban jelenik meg. Az átokhoz hasonlóan az áldás is megjelenik a bibliai könyvekben igei, főnévi és melléknévi alakban. A három ellentétes szópár a következő: *καταράσμαι-εὐλογέω*, *κατάρρα-εὐλογος*, *ἐπικατάρρατος-εὐλογητός*. Az *εὐλογέω* ige szó szerinti jelentése „jót mondani”. A latin nyelvben szintén ez a jelentés kerül előtérbe, sőt, az ellentétpár mindkét tagját illetőleg: *maledico* („rosszat mondani”) – *benedico* („jót mondani”).¹²³

A Bibliában számtalan példát találhatunk arra, hogy az átok és az áldás egymással ellentétesen, vagy éppen felváltva jelenik meg. Többnyire az Ószövetség tartalmaz ilyen részeket, de néhányszor az Újszövetségben is előfordul ez a jelenség. Talán a 4Móz 22–24¹²⁴ és az 5Móz 28¹²⁵ a két legjelentősebb bibliai textus ebből a szempontból. Meglehetősen kevés tanulmány – monográfiáról nem is beszélve¹²⁶ – közvetlen kutatási témája az áldás-átok viszony vizsgálata, ezért elsősorban az utóbb említett bibliai textust, ill. a témához kapcsolódó görög szavak Szentírásban való előfordulásait veszem kiindulási alapul.

Mielőtt azonban elkezdéném megvizsgálni az áldás és az átok viszonyát, mindenképpen érdemes egy rövid bekezdést szentelni az átok két fajtájának egy újabb „módszer” alapján történő összehasonlí-

¹²² Az *ἄρα* kifejezés megjelenik a Deuteronomiumban, közvetlenül az átkokat és áldásokat összefoglaló fejezet után, de – mint ahogy a korábbiakban tárgyaltam – megerősítő vagy átokeskü értelemben fordult elő.

¹²³ A görög nyelvben is létezik ilyen szópár, azonban a *κακολογέω* ige nem fordul elő a páli levelekben. Néhány alkalommal megtalálhatjuk, mind az ószövetségi, mind az újszövetségi könyvekben, de ellentétben a *καταράσμαι* igével, nem szerepel az *εὐλογέω* kifejezéssel egy kontextusban. A Mt 15,4-ben és a Mk 7,10-ben egyaránt az 5. parancsolathoz kapcsolódik: Ὁ κακολογῶν πατέρα ἢ μητέρα θανάτῳ τελευτᾷ. Feltűnő, hogy mindkét evangélista a parancsolat deuteronomiumi formáját idézi, és nem az azt megelőzőt, melyben nem a fenyegető átok, hanem az engedelmisséggel járó hosszú élet ígérete jelenik meg.

¹²⁴ Bálám története

¹²⁵ Átok-, ill. áldásígéretetek felsorolása

¹²⁶ Többnyire karizmatikus szerzők foglalkoztak a témával, magyar nyelven is megjelent pl.: PRINCE, D. Áldás és Átok. Patmos Records, Budapest, 2012.

tására. A fentebbiekben már röviden értekeztem arról, hogy az átok a bűnbeesés hozadéka, és kifejezésként is ezzel kapcsolatosan, a kígyó megátkozásánál jelenik meg először a Szentírásban. Ezzel szemben az *ἀνάθεμα* szó első bibliai előfordulására csak a Léviták könyvében kerül sor. Meglátásom szerint ebből – természetesen nem önmagában, hanem az eddigi elemzéseimből levont következtetésekkel kiegészítve és összhangban – kétféle megállapítás szűrhető le. Először is, az *ἀνάθεμα* kifejezés megjelenése a kultusz kialakulásával körülbelül egy időre tehető, így használata is specifikus, elsősorban a szentséghez, ill. a kultikus tevékenységekhez kötődik. Másodszor pedig, a *κατάρρα* – bár különböző összefüggésekben, ill. többféle jelentésárralattal fordul elő – egy általános (vagy legalábbis kevésbé „specifikus”) átkot jelöl.

Miközben egyfajta kronológiai sorrendet alakítottunk ki az átok ezen két fajtája között, nem elhanyagolható, hogy az áldás mindkettőt „megelőzte”. Az áldás tehát nem csupán az átok ellentéte, hanem az eredeti állapot. Az *εὐλογέω* ige háromszor is megtalálható a teremtetéstörténetben; Isten először a a vízi élőlényeket,¹²⁷ majd az embert,¹²⁸ végül pedig a hetedik napot¹²⁹ áldotta meg (*ηὐλόγησεν*).¹³⁰ Az áldás nem csak megelőzi az átkot, hanem annál jóval többször is jelenik meg a Biblia egészében. Meglepő módon még a próféták könyvében is az áldás túlsúlya a jellemző, köszönhetően elsősorban az ézsaiási próféciáknak. A kevés kivétel egyike Jeremiás próféta könyve, melyben az átok aránya négyszeres az ál-

¹²⁷ 1Móz 1,22

¹²⁸ 1Móz 1,28

¹²⁹ 1Móz 2,3

¹³⁰ Érdemes végigtekinteni az őstörténeten, hogy kivel szemben alkalmaz áldást vagy átkot Isten. Megáldja a vízi élőlényeket, az embert, a hetedik napot, Noé utódait, Ábrahámot, Izsákot, Jákóbot, Lábánt (Jákóbert) és Potifár házát (Józsefét). Ezzel szemben megátkozza a kígyót, a földet (az ember miatt) és Káint, illetve az Ábrahámnak tett ígéretében megáldja az őt és utódait áldókat, valamint megátkozza az azokat átkozókat (*καὶ εὐλόγησεν τοὺς εὐλογοῦντάς σε, καὶ τοὺς καταρωμένους σε καταράσονται*).

dáshoz képest;¹³¹ így a prófétát akár a „deuteronomiumi átok” ki-hirdetőjének, visszhangozójának is tekinthetjük.¹³²

Tekintsünk most egy kicsit a már jelzett 5Móz 28-ra, mindene-kelőtt nyelvészeti oldalról megközelítve! A fejezet 16. versétől kezdve egymás után négy kijelentés található, melyeket egyaránt az „átko-zott” (ἐπικατάρατος) melléknév vezet be. Az ezt követő vers az igazán érdekes számunkra: „Éhséget és inséget bocsát az Úr rád, s átkot min-den dolgodra.”¹³³ A legtöbb magyar fordításban megjelenik az átok, igazodva a héber eredetihez,¹³⁴ a Septuaginta – s ezt követve a Vulgata is¹³⁵ – azonban eltérő fogalmazást választ. Az Újszövetségben egyálta-lán nem, s az Ószövetségben is csak ritkán előforduló ἀνάλωσις¹³⁶ je-lenik meg a vizsgált részben. Első ránézésre furcsának tűnhet, hogy ez a költekezést, pazarlást jelentő szó jelenik meg ebben a kontextusban. Érvelhetnénk amellet is, hogy a ἐνδεια (hiány, szűkölködés) és ἐκλείψια (mértéktelen éhínség) következménye a pazarlásnak (ἀνάλωσις). Sokkal inkább helytállóbbnak ítélem azonban – ha az ed-digiekben bevált módszerrel – abból indulunk ki, hogy a jelölt kifeje-zés milyen egyéb kontextusokban fordul elő a Septuagintában. Jelen

¹³¹ Az objektivitás megőrzése céljából szükséges megjegyezni, hogy ez a túlsúly nem elsősorban az átokkifejezések nagy számának, hanem éppen fordítva, a mindössze háromszor megjelenő áldáskifejezéseknek köszönhető. Jeremiás könyve tekintetében is a már tárgyalt ellentétpárok LXX-ban való előfordulását vettem alapul.

¹³² Hasonló véleményt oszt többek között PETER M. HEAD is a 'The Curse of Covenant Reversal: Deuteronomy 28:58-68 and Israel's Exile című cikkében.

¹³³ A főszövegben a Káldi-Neovulgátára hivatkoztam, mivel a RÜF („Átkot, zűrzavart és fenyegető veszélyt bocsát rád az Úr minden vállalkozásodban”), illetve a Károli fordítás („Bocsát az Úr te rád átkot, bomlást és romlást mindenben”) is jelentősen eltér a LXX szóhasználatától.

¹³⁴ A WLC-ben a négy kijelentés esetében (5Móz 28, 16–19) a már többször említett *arar* kifejezés jelenik meg, a 20-ban pedig ennek egy változata: *meerah*.

¹³⁵ A latin szöveg a görög verziótól is eltér, ti. az *increpo* (zúg, csörömpöl) ige főnévi alakját használja Hieronymus. Átvitt értelemben ez a szó fenyegetést, fenytést is jelenthet, ami megmagyarázza használatát. Így jelenik meg pl. a Jób 5,17-ben is: *Increpationem ergo Domini ne reprobes*. („A Mindenható fenytését ne vesd meg!”)

¹³⁶ Nem összekeverendő az ἀνάλωσις kifejezéssel, melyből az analízis szavunk is származik. Míg az egyik az ἀνάλωω (rákölt, ráfordít), addig a másik az ἀναλῶω (felbont, elemez) igrébe vezethető vissza.

esetben nincs különösebben nehéz feladatunk, mivel egyedül Ezékiel próféta könyvében jelenik meg az ἀνάλωσις. Az Ezékiel 15,4-ben¹³⁷ megégettetéssel, emésztő tűzzel összefüggésben találkozhatunk a szó-val. Az előzőekben – újszövetségi példákkal illusztrálva¹³⁸ – már tár-gyaltam, hogy a κατάρα is előfordul ehhez hasonló szövegkörnyezet-ben. Ennélfogva nem tartom elképzelhetetlennek, hogy bizonyos görög nyelvjárásokban az ἀνάλωσις és κατάρα szavak egymással ro-konértelműek lehettek, s így a jelen szakaszban is az átok szinonimá-jaként használhatta a jelzett főnevet a fordító, így kerülve el a túlzott szóismétlést.

Ha egészében tekintünk a fejezetre, szembeűnő, hogy bár első he-lyen az áldásról nyilatkozik Isten, mégis az átokkal kapcsolatos ren-delkezések négyszer hosszabban vannak tárgyalva. A Jubileumi Kom-mentár magyarázata szerint eredetileg egyensúlyban állhattak ezek az áldás-, ill. átok kijelentések, és csak a későbbiekben bővítették ki őket.¹³⁹ Számomra sokkal rokonszenvesebb Jeffrey H. Tigay következtetése, aki amellet érvel, hogy ez a „mennységbeli eltérés” az emberi termé-szetre vezethető vissza. Szerinte ugyanis az embereket sokkal jobban „stimulálja” a fenyegetés, mintsem az áldással való buzdítás.¹⁴⁰

A 2-6. és 16-19. versek szinte teljesen párhuzamban állnak egy-mással. Ez is jelzi, hogy mind az áldás, mind az átok az élet minden területére kihat; az pedig, hogy melyik válik valóra, az Istennek való engedelmesség vagy engedetlenség függvénye.¹⁴¹

Az 1-14. versek foglalják össze az áldásra, a 15-68. szakasz pedig az átokra vonatkozó kijelentéseket. Ez utóbbi további három részre oszt-ható: a 44. versig terjedő rész az áldással kapcsolatos versek ellentétes előjelű visszhangja, főleg a nép mindennapi életére vonatkozólag. A másik két rész egyaránt rövidebb, de az előző versekben lévő „áltálá-

¹³⁷ „Inkább tűzbe dobják, hogy az megeméssze.” (πάρεξ πυρὶ δέδοται εἰς ἀνάλωσιν)

¹³⁸ Mt 25,41; Zsid 6,8

¹³⁹ JUBILEUMI KOMMENTÁR: 5Móz 28

¹⁴⁰ THOMPSON, J. A. Deuteronomy: An Introduction and Commentary. The Tyndale Old Testament Commentary Series. Inter-Varsity Press, London, 1981, 268. p.

¹⁴¹ „Ha engedelmesen hallgatsz az Úrnak, a te Istenednek szavára”/ „De ha nem hallgatsz az Úrnak, a te Istenednek szavára” (5Móz 28,1/ 5Móz 28,15)

nosabb jellegű” átkokat „konkrét” ítélet váltja fel. A 45-57.igeversekben ugyanis megjelenik az ellenséges megszálló népek képe, s végül az utolsó fázisban (58-68) a száműzetés fenyegető lehetősége hirdettetik ki.¹⁴² Az átok velejárói betegségek, halál, ellenségek általi elpusztulás, természeti katasztrófák, száműzetés, stb. Hasonlóképpen az áldás is több területet érint: gyümölcsözővé teszi a földet, győzelmet hoz az ellenség felett, és Isten népe magasztossá válik.¹⁴³

Többször is hangsúlyoztam, hogy az áldás feltétele az engedelmesség. Ebből következik, hogy nem tartós állapot, sőt, az is előfordulhat, hogy az áldás átokká válik, vagy éppen fordítva. Mindkét esetre létezik bibliai minta. Utóbbira közismert példa Bálám története, akit Moáb királya, Bálák felkért, hogy átkozza meg Izráelt, de Isten áldásra fordította az átkot (μετέστρεψεν κύριος ὁ θεός σου τὰς καταράς εἰς εὐλογίαν).¹⁴⁴ Ezzel szemben Malakiás próféta könyvében Isten az engedetlen népet fenyegette meg azzal, hogy átokká változtatja az áldást (ἐπικαταράσομαι τὴν εὐλογίαν ὑμῶν).¹⁴⁵

Az Őszösvetségben néhányszor találkozhatunk egy érdekes jelenséggel, amikor az áldást jelentő héber barak kifejezés meglepő módon átkot fejez ki. Jób könyvében négyszer fordul elő ez a szituáció.¹⁴⁶ Többféle magyarázattal állnak elő a teológusok, én ebben a kérdésben a leginkább elfogadott érvélést osztom, miszerint egyfajta eufeminizmusról van szó; ti. ha Isten ellen irányul az átok, a szentírók áldást írnak helyette.¹⁴⁷

Fejezetem végén egy számunkra is iránymutatást adó újszövetségi igét idézek, mely merőben más aspektusban jeleníti meg az áldás-átok

¹⁴² TIGAY, J. H. The JPS Torah Commentary: Deuteronomy. The Jewish Publication Society, Philadelphia, 2003, 260-261. pp.

¹⁴³ MILLER, P. D. Deuteronomy: Interpretation: A Bible Commentary for Teaching and Preaching. Westminster John Knox Press, Louisville, 2011, 196-197. pp.

¹⁴⁴ 5Móz 23,6

¹⁴⁵ Szó szerint: megátkozom az átkot. A Vulgata hasonlóképpen fordít, csupán annyi a különbség, hogy a latin nyelvben a *maledico* ige dativust vonz: „et maledicam benedictionibus vestris”.

¹⁴⁶ Érdekesség, hogy míg a Vulgata a héber eredetivel párhuzamosan a *benedico* igével fordít mind a négy esetben, addig a Septuaginta csak kétszer használja az εὐλογέω szót.

¹⁴⁷ Hartley, J. E. The book of Job. Wm. B. Eerdmans Publishing, Grand Rapids, 1988, 65. p.

„szituációt”: „áldjátok azokat, akik átkoznak” (εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμᾶς).¹⁴⁸

Istenek, imák, eskük – az ἄπα, κατάρα kifejezések az antikvitásban

Úgy gondolom, hogy az előző fejezetekben sikerült a κατάρα, ill. az azzal összefüggésben álló fogalmak különböző típusait nagy vonalakban bemutatni. Most csak néhány olyan esetet szeretnék felvillantani, melyek kifejezetten a Biblián kívüli forrásokra jellemzőek. Az ἄπα, κατάρα, καταράσθαι alakok akárcsak a Szentírásban, a klasszikus görög nyelvben is előfordulnak. A melléknévi forma azonban különböző a koinéban, valamint a korábbi ógörög dialektusokban; míg előbbi esetében az ἐπικατάρατος, addig a másik esetben az ἐπὶ előljárószótól mentes κατάρατος melléknévi alak használatos.

Ellentétben a Septuagintával, az antik szövegekben az ἄπα főnév, ill. az ἀπάσθαι ige nem csak az átok jelentést hordozzák, hanem pozitív értelemben is jelenthetnek imádságot, imádkozást. Az Iliásban mindkét változatra találunk példát. A 9. énekben a vén Phoinix arról számol be, hogy apja átkos imáit célhoz segítette az isten.¹⁴⁹ Egy későbbi énekben viszont Nesztór győzelmes hazatérésért való esdeklését hallgatta meg (ἀπάων ἄων) Zeusz.¹⁵⁰ Annnyiban mégis egyezést találunk a Szentírással, amennyiben itt is Isten (Zeusz) az, akitől a dolgok „kimenetele” függ, akár átokimáról, akár „jóért” való könyörgésről van szó.

Minek köszönhető, hogy a Septuagintában, illetve a Textus Receptusban már csak negatív jelentéstartalommal fordulnak elő ezek a kifejezések? Talán kissé közelebb kerülünk a válaszhoz, ha a mitológiai háttérrel is megvizsgáljuk, az ἄπα ugyanis még istenek nevében, ill. „melléknévében” is megjelenik. A legismertebb ezek közül a háború istene, Árész, de az Ἀρεία jelző Pallasz Athéné és Aphrodité istennők

¹⁴⁸ Lk 6,28

¹⁴⁹ HOMÉROSZ. Iliász 9, 566.

¹⁵⁰ HOMÉROSZ. Iliász 15, 378.

neve mellett is előfordul.¹⁵¹ Az átok így a háború és a bosszúállás kontextusába kerül. A párhuzam egyértelmű, mind az átok, mind a háború hasonló következményeket von maga után, úgymint pusztulást és halált. Mindezen túlmenően az Ἀπά tulajdonnévként a pusztítás és bosszúállás véres istennőit jelöli.¹⁵² Aiszkülosz egyik művében azt írja, hogy az Erinüsszök (Ερινύς)¹⁵³ egymás között Ἀπά névvel illették magukat.¹⁵⁴ Egyes kutatók szerint ennek a megnevezésnek az Erinüsszökkal való azonosítása Aiszkülosz „találmánya”, s tudományosan nem bizonyítható.¹⁵⁵ A nagy drámaíró mellett Alexandriai Hészükhiosz tesz említést egy, a tiszteletükre emeltetett athéni templomról (Ἀπὸς ἱερὸν); ugyancsak ő használja egy ízben a Ἀπαντίδεα kifejezést az Erinüsszök helyett. S végül egy második századi *neocézareai sírfeliratban* jelenik meg az Ἀπά megnevezés, a „legősibb démonok” jelölésére.¹⁵⁶ Ezek az információk sem változtatnak azon a tényen, hogy a mitológiának is köszönhetően egyre inkább az Ἀπά kifejezés negatív tartalma került előtérbe, s így alakulhatott ki, hogy a bibliai görög nyelvben már teljesen megszűnt a szó pozitív kicsengése.

A klasszikus görög szövegekben nem jelenik meg az átok egy kontextusban az εὐλογέω kifejezéssel,¹⁵⁷ azonban ún. „átoktáblákon” gyakorta előfordul, hogy az átokszövegeket hosszabb-rövidebb áldás követi. Talán az 5Mózes 28-ban található kijelentésekkel hozhatók ezek

¹⁵¹ Pauszaniasz Periegetész Görögország leírása című munkájából értesülünk arról, hogy fent említett istennők rendelkeztek ezzel a kultikus epithetonnal. Az ἀπεια jelzőt az angol fordítások általában a „warlike” kifejezéssel adják vissza, amit magyarra „harciasnak” fordíthatunk.

¹⁵² Ἀπά(szóciikk). In: LIDDEL-SCOTT-JONES: English-Greek Dictionary. Clarendon, Oxford. 1940.

¹⁵³ Többes számban: Ερινύες

¹⁵⁴ Uo.

¹⁵⁵ SOMMERSTEIN, A. H.; TORRANCE, I. C. Oaths and Swearing in Ancient Greece. Walter de Gruyter, Berlin, 2014, 15. p.

¹⁵⁶ Uo.

¹⁵⁷ Felettebb izgalmas, hogy a klasszikus latinban mind a *maledico*, mind a *maledictio*, mind pedig a *maledictus* alakok előfordulnak, ám az áldásra utaló „ellentétpárok” csak az egyházi latin nyelvben jelennek meg. Valószínűnek tartom, hogy ennek az oka abban keresendő, hogy a római hitvilágban az áldás szerepét a sorsban, a szerencsében, ill. a Fortuna istenasszonyban való bizalom vette át.

párhuzamba. Az átokeskü motívum szintén érezhető ezeken a táblákon, az átok mellett az áldás is sanctióként hat; megjelenik a jutalom és a büntetés kettőse.¹⁵⁸

Befejezés

Summázva az eddigieket, három pontban foglalom össze az általam legfontosabbnak vélt konzekvenciákat. Mindenekelőtt azonban szükséges leszögezmem, hogy nem az a célom a dolgozattal, hogy „köbevésett” elméleteket alkossak, sokkal inkább az, hogy minél több típust, érdekességet sorakoztassak fel az ismertett kifejezések vizsgálata során, melyek akár egy további, teljesebb körű kutatás alapját is jelenthetik majd.

Az első, amire figyelniünk kell, a vizsgált kifejezések különbözősége. Bár mindkét terminus jelölhet átkot, és sokszor vissza sem adható fordításban az eltérő jelentés, mégis úgy gondolom, hogy mind az exegézist, mind az üzenet átadását jelentősen gazdagítja, ha felhívjuk a figyelmet az olykor árnyalatnyi, máskor határozott jelentésbeli különbségre.

A második pont az előzőnél is lényegesebb, még ha ellentétben is áll azzal. Ugyanis minden különbözőség ellenére azonos a mondani-való és a végrehajtó. Akár kultikus, akár általánosabb jellegű, akár pedig szinte szitkozódásból, veszekedésből kialakult „közönséges” átokról beszélünk, minden esetben Isten az, aki engedélyezi vagy éppen megakadályozza a vele járó pusztítást, romlást. Röviden, a szentség és a fenyegetés együttese valamilyen módon mindig megbúvik az átok mögött, bármilyen szóval van is kifejezve.

Harmadszor, lenyűgözőnek tartom – amint munkám során megfigyelhettem –, hogy az egyes átokkifejezések külön-külön is mennyi-féle jelentésárnyalatban jelennek meg a görög nyelvű szövegekben. Talán az ἀνάθεμα esetében volt a legérdekesebb a szójelentés megváltozásának nyomon követése. A legkorábbinak tekinthető előfordulásánál (Kr. e. 8.sz.) dísz jelentő ἀνάθημα a Kr.e. 4-5. századra már nem

¹⁵⁸ FARAONE, C. A. Curses and blessings in Ancient Greek oaths. In: Journal of Ancient Near Eastern Religions. Volume 5: Issue 1. 2005, 146. p.

pusztán profán jelentéssel bírt, hanem használata egyre inkább összefüggésbe került különféle kultikus cselekedetekkel, áldozati ajándékokkal. Valószínűleg ennek köszönhető, hogy a Septuaginta készítői ezt használták fel a héber *chäräm* kifejezés fordítására. Már az Ószövetségben elkezdődik egy folyamat, ami az Újszövetségre csúcsosodik ki, s így az *ἀνάθεμα* jelentésében a negatív, fenyegető üzenet válik hangsúlyossá. Ez a tendencia tovább ível a következő századok keresztény kultúrájában is, s már a későókor, ill. korai középkor idején tovább „szigorodik” a szó értelme, oly módon, hogy az átok mellett ekkor már egyértelműen kiközösítéssel is fenyeget.

Amint külön fejezetben is kitértem rá, nem lehet az átokkal foglalkozni anélkül, hogy ne tegyünk említést az áldásról. Ennek megfelelően dolgozatomat is egy áldással zárom le: „Ὁ θεὸς οἰκτιρήσαι ἡμᾶς καὶ εὐλογῆσαι ἡμᾶς, ἐπιφάναι τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἐφ’ ἡμᾶς”.¹⁵⁹

Felhasznált irodalom

MONOGRÁFIÁK, KOMMENTÁROK

- ALMÁSI, TIBOR: *Válogatott szakaszok exegézise. Szerzői kiadás, Bp. 2013.*
 ANDERSON, JEFF S.: *The Blessing and the Curse: Trajectories in the Theology of the Old Testament.* Wipf and Stock Publishers, Eugene, 2014.
 ANDÚJAR, ROSA; COWARD, THOMAS R. P., HADJIMICHAEL, THEODORA A.: *Paths of Songs: The Lyric Dimension of Greek Tragedy.* De Gruyter, Berlin/Boston, 2018.
 BALLA, PÉTER: *Pál Apostol levele a Galáciabeliekhez. Keresztyén Ismeretterjesztő Alapítvány, Budapest, 2009.*
 BARCLAY, WILLIAM: *The gospel of Luke.* Westminster John Knox Press, Louisville 2001.
 BETZ, H. D.: *Galatians. Hermeneia: a critical & historical commentary on the Bible.* Fortress Press, Minneapolis, 1989.
 BRUEGGEMANN, WALTER: *1 & 2 Kings.* Smyth & Helwys Publishing, Macon (Georgia), 2000.
 CSERHÁTI, SÁNDOR: *Pál apostolnak a galáciabeliekhez írt levele. A Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya. Bp. 1982.*

¹⁵⁹ „Irgalmazzon nekünk Isten és áldjon meg minket! Ragyogtassa arcát felettünk!” Zsolt 67,2

- GIUSSANI, LUIGI: *At the Origin of the Christian Claim.* McGill–Queen’s University Press, Montreal/Kingston, 1998.
 HARTLEY, JOHN E.: *The book of Job. New international commentary on the Old Testament.* Wm. B. Eerdmans Publishing, Grand Rapids, 1988.
 JUBILEUMI KOMMENTÁR: *A Szentírás magyarázata. I. kötet. Kálvin, Bp. 1998.*
 KARNER KÁROLY: *Isten igazsága. Pál apostol levele a rómaiakhoz. A „Keresztyén Igazság” kiadása. Győr, 1942.*
 KÁLVIN, JÁNOS: *Commentarius ad Corinthios I. 12,3. In: Ioannis Calvini opera quae supersunt omnia Vol. XLIX. = In: Corpus Reformatorum Vol. LXXVII.*
 KÁLVIN, JÁNOS: *Commentarius ad Galatas 1,8. In: Ioannis Calvini opera quae supersunt omnia Vol. L. = In: Corpus Reformatorum Vol. LXXVIII.*
 LUTHER, MÁRTON: *Tündöklő vétkekről és az átokká lett Krisztusról – A Galata-kommentár. Hetedik Kiadó, Felsőörs, 2018.*
 MILLER, PATRICK D.: *Deuteronomy: Interpretation: A Bible Commentary for Teaching and Preaching.* Westminster John Knox Press, Louisville, 2011.
 MUSSNER, FRANZ: *Der Galaterbrief. HthK 9, Herder, Freiburg, 1974.*
 NAPIER, DAVIE: *Word of God, word of Earth.* United Church Press, Philadelphia, 1976.
 OSBORNE, GRANT R.: *Revelation. (Baker Exegetical Commentary on the New Testament).* Baker Academic a division of Baker Publishing Group. Grand Rapids, 2002.
 SCHLIER, HEINRICH: *Der Brief an die Galater. KEK 7, Göttingen, Vandenhoeck&Ruprecht, 1971.*
 SOMMERSTEIN, ALAN H.; TORRANCE, ISABELLE C.: *Oaths and Swearing in Ancient Greece.* Walter de Gruyter, Berlin, 2014.
 THOMPSON, J. A.: *Deuteronomy: An Introduction and Commentary. The Tyndale Old Testament Commentary Series.* Inter-Varsity Press, London, 1981.
 TIGAY, JEFFREY H.: *The JPS Torah Commentary: Deuteronomy. The Jewish Publication Society, Philadelphia, 2003.*
 TÖKÉS, ISTVÁN: *A Korinthusbeliekhez írt első levél magyarázata. A Királyhágómelléki Református Egyházkerület kiadása. Nagyvárad, 1995.*
 VARGA, ZSIGMOND J.: *A galátákhoz írt levél. Kálvin, Bp. 1998.*
 WITHERINGTON, BEN III.: *Grace in Galatia. T & T Clark International, London, 2004.*

TANULMÁNYOK, CIKKEK

BOLERATZKY LÓRÁND: Az ökumenikus kérdés egyházi vonatkozásai. In: *Iustum Aequum Salutare* III. 2007/1. 65–73. pp.

CIAMPA, ROY E.: Deuteronomy in Galatians and Roman. In: *The New Testament and the Scriptures of Israel*. (ed.: Menken, Maaarten J. J. – Moyise, Steve). T&T Clark, London, 2007, 99–107. pp.

DOWNS, DAVID J.: The scripturalization of letters from „our beloved brother” Paul in 2Peter. In: OLIVER, ISAAC W., BOCCACCINI, GABRIELE. *The early reception of Paul the Second Temple Jew*. Bloomsbury Publishing, London, 2019, 287–300. pp.

FARAONE, CHRISTOPHER A.: Curses and blessings in Ancient Greek oaths. In: *Journal of Ancient Near Eastern Religions*. Volume 5: Issue 1. 2005, 139–156. pp.

GEDE, CSONGOR: Hogyan vigyük be az átok- és panaszszókat lelkigondozói beszélgetéseinkbe. Mesteri szakvizsgadolgozat alkalmazott teológiából. Kolozsvár, 2008.

HAUSMANN, JUTTA: Ennyire kegyetlen az Isten? Megjegyzések az ószövetségi átokfogalomhoz. In: *Ókor* 2006/3–4 96–99. pp.

HEAD, PETER M.: *The Curse of Covenant Reversal: Deuteronomy 28:58–68 and Israel's Exile*. Churchman, Autumn, 1997, 218–226. pp.

HOVÁNYI, MÁRTON: Blaszfémiák áthallása. In: *Esemény és költészet. Pannon Egyetem Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kar, Veszprém*, 2014, 488–493. pp.

JIM, THEODORA SUK FONG: *Naming a Gift: the Vocabulary and Purposes of Greek Religious Offerings*. In: *Greek, Roman and Byzantine Studies* 52 (2012) 310–337. pp.

KARASSZON, ISTVÁN: Péter II. levelének magyarázata. <http://www.refteologia.sk/kipl.pdf>

KESSLER, COLETTE: Szent Pál – Zsidó szemzőből. In: *Mérleg*, (34.) 1998/1. 53–67. pp.

PULKINEN, MARIKA: “There is no one righteous”: Paul’s use of Psalms in Romans 3. In: PAJUNEN, MIKA S., PENNER, JEREMY: *Functions of psalms and prayers in the late Second Temple period*. Walter de Gruyter GmbH & Co KG, Berlin/Boston, 2017, 384–409. pp.

SPITZER, LEO: Patterns of Thought and of Etymology. *WORD*, 2:2, 1946, 142–154. pp.

ENCIKLOPÉDIÁK, KONKORDANCIÁK

BERGER, ADOLF: *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. American Philosophical Society, Philadelphia 1991.

LIDDELL-SCOTT-JONES: *English-Greek Dictionary*. Clarendon, Oxford, 1940.

MORRISH, GEORGE: *A concordance of the Septuagint*. Zondervan Publishing Company, Grand Rapids, Michigan, 1976.

ROBINSON, EDWARD: *A Greek and English lexicon of the New Testament*. BiblioLife, 2009.

SCHMOLLER, ALFRED: *Handkonkordanz zum griechischen Neuen Testament*. German Bible Society, Münster/Westfalen, 1995.

TRENCH, RICHARD C.: *Synonyms of the New Testament*. Cosimo Classics, New York, 2007.

VARGA, ZSIGMOND J.: *Újszövetségi görög-magyar szótár*. Kálvin, Bp. 1996.

GÖRÖG ÉS LATIN NYELVŰ FORRÁSOK

GÖRÖG FORRÁSOK: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/collections>

KÁLVIN MŰVEI LATINUL: <https://archive-ouverte.unige.ch/unige:650>

LATIN FORRÁSOK: <http://www.documentacatholicaomnia.eu/>

<https://www.thelatinlibrary.com/>